

Lee Häri 58-65

OKNY

Bil 96

Medlemsblad för Johan Nordlander - s

Red: Lars - Erik Edlund Nr 1-2 1984

INNEHÅLL

LEDARE

Lars-Göran Tedebrand. Medelpad i blickpunkten..... 1

ARTIKLAR

Helge Nyberg. Medelpads familjeregister..... 7

Valter Bergsten. Bomärken i Medelpad..... 13

Jonas Källström. Vigge - en by i Stöde socken..... 17

Jan Sundin. Njurundaborna inför rättvisan. Något om
domstolsprotokollen som socialhistorisk källa..... 22

Inger Liliequist. Studier i Sundsvalls bebyggelsehistoria... 27

Christina Florin och Ulla Johansson. Skolan och trä-
patronerna: Ett kapitel i Sköns folkskolas historia..... 34

Anders Norberg. Från Värmland till Västernorrland (Alnö)... 43

Lars-Göran Tedebrand. Nils August Flodén, "sågverks-
patronernas skildrare", (1889-1984)..... 50

Britt-Inger Puranen. Tre år med AFFAS, lokalhistoriskt
forskningsarbete om Sundsvallsbygden..... 54

RECENSIONER - ANMÄLNINGAR

Lars-Erik Edlund. Litteratur med norrländsk anknytning -
ett axplock..... 58

Tom Ericsson, Tyko Lundkvist, Lennart Lundmark, Lars-Göran
Tedebrand och Vilhelm Öhnegård. Recensioner och anmälningar.. 65

FRÅN LÄSEKRETSEN

Vilhelm Öhnegård. Fjölnir - arkeologiska föreningen
i Uppsala..... 71

REDAKTIONELLT

Tom Ericsson. Kurt Boberg 1921-1984..... 73

FRÅGOR

Karl-Hampus Dahlstedt. Var finns ordet *gav*?..... 74

Redaktörer för detta temanummer: Lars-Erik Edlund,
Tom Ericsson och Lars-Göran Tedebrand.

Redaktörens adress:

Lars-Erik Edlund
Mariehemsvägen 13 C III
902 36 UMEÅ
Tel 090-13 55 82

LEDARE

MEDELPAD I BLICKPUNKTEN

Nummer 1-2 1984 av OKNYTT har utformats som ett temanummer kring Medelpad. Redaktionen har därmed velat spegla åtminstone något av det ambitiösa utforskande av skilda sidor av Medelpads och då särskilt Sundsvallsdistriktets samhällshistoria som pågår och planeras, både lokalt och vid Umeå universitet.

Medelpads plats i svensk och norrländsk historia har skiftat. Järnåldersfynden tillåter en försiktig rekonstruktion av stora och spännande handelsgeografiska sammanhang, där landskapet spelat en långtifrån undanskymd roll. Ganska livliga handelsförbindelser tycks ännu under folkvandnings- och vikingatid ha förekommit med stora delar av det skandinaviska området. Bygdens utvidgning, organisering och inlemmande i den andliga och världsliga centralmaktens kontrollapparat från 1000-talet och århundradena därefter är känd i sina huvuddrag men ingalunda närmare klarlagd. Förhållandet mellan rikets centrum och ytterområden under denna period, där ju den norrländska utvecklingen länge är placerad i skeendets utkant, är fortfarande mycket oklar.

Det dröjde länge innan Medelpad, "det arma landet", som underlagmannen Peder Månsson Helsing uttryckte det i en skrivelse till Axel Oxenstierna, lät tala om sig i nyare tidens svenska samhällshistoria. Gustav Vasa kom på sina inspektionsresor inte längre norrut än till Delsbo; de ganska folkfattiga bygderna kring Ljungan, Indalsälven och Selångersån var aldrig riktigt intressanta för riksgrundaren. Sundsvalls tillkomst 1621 innebar ej heller det uppsving för landsändan som föresvävat statsmakten. I en inläga till västernorrländska kommissionen 1670 fastslog magistraten att "denna ringa och litsla staden är den armaste, som här i Väster-norrland (vid denna tid omfattande även Gävleborgs och Jämtlands län) finnas kan". Och vid sin genomresa i maj 1732 liknade Linné Sundsvall vid "en liten fläck".

Bjälkeport (redaren och riksdagsmannen Jakob Polack i Sunds-

vall var på sin tid Sveriges störste bjälkhandlare), vattensågar, skeppsvarv och järnbruketableringar skapade under 1700-talet liv och rörelse och ökade inkomster i medelpadsbygderna. Även jordbruket utvecklades. I en anonym medelpadsbeskrivning från 1759 heter det: "Landets allmoge äro i allmänhet goda hushållare, så att de både kläda och föda sig av sin egen avel, utom helgdagskläder, som de taga av köpmannen, ävenväl salt och tobak och en del salta fiskvaror. Däremot föryttra de spannmål, boskap och åtskillige viktualievaror, lax, fågel och skinnvaror". Många framsynta initiativ på jordbrukets område togs, inte bara av en frihetstida entusiast som landshövding Per Abraham Örnsköld i Sundsvall, utan även av medelpadsbönderna själva. Ett gott belägg för att avsaluproduktionen ökade under 1700-talets senare del får vi, om vi ser på marknadsväsendets utveckling. 1764 biföll regeringen ett förslag om inrättandet av inte mindre än tio frimarknader på den medelpadska landsbygden.

Men det var först strax efter 1800-talets mitt som Medelpad och Sundsvallsdistriktet på allvar lät tala om sig. Det senare 1800-talets svenska samhällsomvandling, speglad i landsbygdsindustrialisering, tätortstillväxt, social omgruppering och befolkningsomflyttning, var knappast någonstans så dramatisk som i Sundsvallsdistriktet. En trots allt förhållandevis stillastående bonde- och fiskarbygd med vissa protoindustriella inslag omkring en liten handels- och köpstad förvandlades nu på kort tid till Europas och möjligen också världens största sammanhållna träindustridistrikt. Enbart under 30-årsperioden 1860-1890 mer än fyrdubblades folkmängden i området. På 1880-talet svarade den norrländska trävaruindustrin, med en klar tyngdpunkt i Sundsvallsområdet, för det kanske mest dynamiska inslaget i hela den tidiga svenska industrialiseringsprocessen. Det är nödvändigt att gå till vissa kontinentala och nordamerikanska förhållanden för att finna exempel på en motsvarande regional industrialiseringstakt vid denna tid. Vi fick här ett "Amerika i Sverige" för att tala med Gustav Sundbärgs ord i Emigrationsutredningen. Även de angränsande jordbruks- och skogssocknarna kunde i hög grad dra nytta av industrins råvarubehov och av den snabbt växande konsumentmarknaden i Sundsvall och i sågverksamhällena. Områdets diversifiering under 1900-talet med massaindustri, aluminium- och verkstadsindustri, kemisk-teknisk tillverk-

ning, expanderande servicesektor och ytterligare förtätning av bebyggelsen fångar viktiga inslag i den fortsatta svenska samhällsutvecklingen.

Sundsvallsdistriktet under 1800-talets andra hälft utgör i flera avseenden en tidig och intressant övergångsform mellan det förindustriella Sverige och dagens postindustriella samhälle. Gamla mönster inom produktion, boende och livsföring ställdes här inför en verklighet, både präglad av kvardröjande brukspatriarkalism och av en ganska naken konfrontation mellan arbete och kapital. En stor industriarbetarklass formerades, i betydande utsträckning rekryterad bland Värmlands, Väster- och Österbottens torpare, småbönder och jordlösa. Helt nya miljöer och samhällen byggdes upp kring verkoch lastageplatser, folkrörelseanslutningen var hög och distriktet kom att spela en avantgardistisk roll i den tidiga svenska arbetarrörelsens historia (Sundsvallsstrejken 1879 och föreningsrättsstriderna på 1890-talet).

Redan den tidiga svenska fornforskningen intresserade sig för Medelpads arkeologi och äldre hävder. Johannes Bureus, Sveriges förste riksantikvarie, företog sommaren 1600 en resa genom landskapet och den hängivne rudbeckianen Erik Julius Biörner härstammade från Medelpad. Karl Genberg och Matthias Nordal, även de bygdens egna söner, ägnade på 1700-talet sina akademiska lärdomsprov åt Medelpad. Men det var som bekant först på 1890-talet som vi fick en kulturell och litterär riktning i vårt land, som lyfte fram de olika landsändarnas historia och egenart.

Även Medelpad fick sina hembygdsdiktare som t.ex. Erik Natanael Söderberg från Haverö (fil.doktor på en avhandling om nyromantikern och psalmdiktaren Samuel Hedborn och tillsammans med E. Modin utgivare av den användbara "Matrikel öfver i Upsala studerande norrlänningar 1595-1889", Stockholm 1889). I Söderbergs Hembygdslängtan lyder den genretypiska inledningsstrofen så här:

Min fjärran hembygd, du står för min syn
likt norrskenet flammor på vinternattsskyn,
likt midsommarnätternas trolska ljus,
likt mäktiga älvar med skumvitt brus,
likt mildsjupa skogar och dimblå berg
och fjällar med hjässor av snövit färg.

Ett av de mest bestående uttrycken för det uppvaknande intresset för svensk folkkultur vid 1800-talets slut är naturligtvis Artur Hazelius' verksamhet. Omkring sekelskiftet bildades fornminnesför-

eningar överallt i landet. Så skedde även i Medelpad, där Medelpads Fornminnesförening (1906) snart fick både museum och intendent på Norra Stadsberget i Sundsvall. Museets första intendent, den något vresige författaren Olof Högberg, som själv i sitt mäktiga epos "Den stora vreden" lyft fram Norrlands historia, och hans efterträdare, den originelle sjökaptenen C.E. Hammarberg, lyckades här i viss mån skapa ett centrum för fornminnesarbetet i Medelpad. Inte minst Hammarberg hade ett utvecklat PR-sinne. Hans märkliga "upptäckt", den numera riksbekanta Skvadern, vittnar också gott om sin upphovsmans skämtlynne.

Medelpads Fornminnesförening har sedan 1943 i serien "Det gamla Medelpad" publicerat ett flertal urkunder och undersökningar rörande landskapets förhistoria och äldre kulturhistoria. En ledande roll för denna utgivningsverksamhet spelade under många år arkeologen, fil.doktor Arvid Enqvist. Under några år på 1940-talet utgav också Fornminnesföreningen, i samarbete med Sundsvalls Gille och det 1938 bildade Medelpads Hembygdsförbund, årsboken "Från stad och bygd i Medelpad". Sundsvalls Gille fick snart ensamt bära ansvaret för detta forum för historia och folkliv i Medelpad. Tyvärr tvingades utgivningsverksamheten av olika skäl att upphöra redan 1958. Den medelpadska hembygdsforskningens olika sidor har emellertid fortsatt och burits upp av en rad fina företrädare. Tre av dem har kallats till hedersdoktorer: Reinhold Olsson (Uppsala 1971), Algot Hellbom (Umeå 1974) och Nils August Flodén (Uppsala 1979). I Olsson och Flodén fick nu även den tidiga industrialismens Medelpad sina lokala historieskrivare. För närvarande sker en breddning och demokratisering av det lokalhistoriska intresset i Medelpad, inte minst genom hembygdsföreningarnas och släktforskarnas (de senare samlade i Midälva Genealogiska Förening) aktiviteter.

Genom insatser av främst Barbro Björk och Jan-Bertil Schnell har Sundsvalls Museums kulturminnesvård, insamlings- och utgivningsverksamhet starkare än tidigare orienterats mot industri- och arbetarhistoria. Det är utan tvivel också i första hand den ekonomiska, bebyggelsemässiga, kulturella, sociala, demografiska och mentalitetsmässiga utvecklingen i Sundsvallsdistriktet (här fattat som Sundsvalls stad, det omkringliggande industridistriktet och den angränsande jordbruks- och skogsbygden) som öppnar de mest lovande fälten för en bred samhällshistorisk forskning. Ekonomihistoriker,

kulturgeografer, familje- och migrationshistoriker har också redan ägnat området ett flertal värdefulla specialstudier.

Nya förutsättningar att bedriva avancerad samhälls- och miljöforskning kring Sundsvallsdistriktet under 1800-talet skapas nu i och med att Demografiska Databasen i Umeå/Haparanda överför kyrkobokföringen i Sundsvallsdistriktets församlingar för perioden ca 1820-1895 på data. De församlingar som registrerats är Tuna, Attmar, Selånger, Njurunda, Svartvik, Galtström, Skön, Skönsmon, Timrå, Hässjö, Tynderö, Sundsvall, Ljustorp, Lagfors, Alnö, Indal och Lögdö. I en krans kring denna region har dessutom födelseuppgifter registrerats för personer födda mellan åren 1780-1895 (församlingarna Häggdånger, Stigsjö, Viksjö, Graninge, Liden, Holm, Stöde, Hassela, Bergsjö och Gnarv). Inte mindre än ca 200 000 personer, stationära som mer eller mindre tillfälligt boende i området, berörs av registreringen. Även de som lämnar området kommer åtminstone delvis att följas. Materialet ger oss möjlighet att under nästan ett århundrade fånga människors livscyklar och demografiska och sociala beteenden inom en hel region och i skilda miljöer. Internationellt torde en regional historisk persondatabank av detta slag sakna motstycke.

Sundsvallsdistriktets spännande karaktär och de möjligheter som datoriseringen av 1800-talets kyrkobokföring erbjuder forskningen har vid Umeå universitet initierat en arbetsgrupp, UFOS (Umeå forskar om Sundsvall) med representanter för Demografiska Databasen och ett tiotal ämnen inom tre fakulteter. Följande intressegrupper inom UFOS har bildats:

1. Bebyggelse och boende
2. Industriell strukturomvandling
3. Livsmönstrens förändring
4. Folkhälsa och samhällsförändring
5. Dialekt- och namnforskning
6. Kulturlivets utveckling

UFOS fungerar som ett paraplyprojekt för Sundsvallsforskningen i Umeå, håller gemensamma seminarier, upprätthåller kontakter med övrig svensk och internationell universitetsforskning som är intresserad av Sundsvallsdistriktet, diskuterar val av intensivstudieområden och källmaterial som kan komplettera kyrkoböckerna. UFOS står dessutom i nära kontakt med representanter för föreningar i Sundsvall, med släkt- och lokalhistoriker samt med företrädare för Högskolan i Härnösand/Sundsvall, Sundsvalls Museum och de lokala

arkiven, som tillsammans bildat AFFAS, dvs Arbetsgruppen för forskning angående Sundsvallsområdet (AFFAS' verksamhet presenteras närmare i särskild artikel av Britt-Inger Puranen). När det gäller val av forskningsobjekt och när det gäller det metodiska och teoretiska genomförandet skall den planerade Sundsvallsforskningen vid Umeå universitet ligga vid den internationella forskningsfronten. Men den skall också kännas som en angelägenhet för Sundsvallsbygdens egna innevånare och presenteras på ett sätt så att alla kan ta del av den.

Lars-Göran Tedebrand

ARTIKLAR

MEDELPADS FAMILJEREGISTER

AV HELGE NYBERG

Hösten 1974 började jag med ett arbete som fick en omfattning jag då inte hade en aning om. Tanken från början var att söka rätt på egen släkt så långt det gick. Den socken jag koncentrerade mig på i första hand var Liden i Medelpad, där min far hade sina rötter. För en nybörjare i släktforskning visade sig Liden vara en mönstersocken. Där fanns en obruten följd av ministerialböcker från och med 1688 med endast obetydliga luckor, där fanns kommunionböcker, längder över konfirmander osv samt kanske det viktigaste för en novis: att allt var skrivet med en läsbar stil. Det som möjligen saknades, fast det visste man inte då, var tidiga husförhörböcker.

Mina förfäder hade varit beskedliga nog att gifta sig inom socknen med några få undantag, varför jag blev släkt med en mängd lidenbor. Det ledde till att jag måste lägga upp ett kortregister över de familjer som berördes av giftermålen. För att få någon ordning på familjerna och placera dem i rätt by och på rätt hemmansnummer insåg jag till slut, att en radikal lösning på problemet var att ta med samtliga familjer vare sig de tillhörde min släkt eller ej. En utomordentlig hjälp härvidlag var Algot Hellboms Medelpads bönder, som är en sammanställning av jordebokens uppgifter från 1535 fram till år 1800. Där redogörs socken- och byvis för vilka bönder som ägt varje hemman med angivande av tillträdesår och i förekommande fall när änkan övertagit jorden. Dessa uppgifter är ryggraden i de familjeregister jag kom att upprätta.

Mina förfäder på manssidan var alla födda i Liden utom den äldste Nils Björnsson, som enligt dödboken 1698 kom från Hammarens by i Ragunda. En av stöttestenarna vid upprättandet av familjeregistren var annars att kunna ange varifrån de inflyttade kom. I några fall gav dödboken besked, men i regel fanns inga upplysningar. Detta gällde framför allt de ingifta kvinnorna. Seden att anteckna vigseln i kvinnans hemsocken är gammal, och några in- och utflyttningsböcker fördes inte före år 1800. Av hustrurna i de 440 familjer som registrerades i Liden var 100 inflyttade och ett slags detektivarbete måste till för att bestämma varifrån fruarna kom. I rätt många fall kunde granskningen av faddrarna vid dopen av de första barnen lösa

problemen. En annan möjlighet var att läsa igenom vigselböckerna för grannsocknarna. Landsarkivet i Härnösand ställde upp med kopior på önskade handlingar, och på så sätt kunde uppgifterna i registren i stort sett bli riktiga. Av de 100 med säkerhet inflyttade hustrurna blev endast nio försedda med frågetecken när det gällde födelseort. I fråga om äldre äktenskap ingångna före 1688 kan man i regel ingenting veta om inte dödboken säger något. Födelseort för de inflyttade var i sju fall av 10 någon av grannsocknarna Fors i Jämtland, Holm, Indal och Ljustorp i Medelpad.

Ur de många uppgifterna och som resultat av letandet på olika håll växte så småningom fram ett första sockenregister för Liden omfattande tiden 1535-1800 med fullständiga familjer, åtminstone från 1660-talet. Helt naturligt saknas förstas de som dött före 1688, men av dem som lämnat socknen före denna tid dyker en och annan upp i andra källor. Som exempel kan jag nämna följande, hämtat ur Ragunda hembygdsförenings årsbok Ravund 1982. Där talas om socknens förste kronolänsman David Pålsson från Järkvissle i Liden död 1666. Uppgiften föll ned som en saknad pusselbit bland familjerna i Järkvissle. Bonde Pål Davidsson, ägare av hemmanet nr 5 åren 1620-1660, fick sonen Erik född 1624 död 1703 som arvtägare. Efter de regler som gällde då och långt fram i tiden borde Pål ha haft en son David och här dök han upp som länsman i Ragunda. Det fröjdar alltid ett släktforskarhjärta när ett frågetecken rätas ut.

Kapitlet utflyttade är på ett sätt besvärligare än problemet med de inflyttade. I många familjer finns barn vars födelseår man har men sedan försvinner de. Varken i vigselbok eller dödbok kan man hitta dem. Förklaringen kan ibland vara så enkel att prästen glömt anteckna dödsfallet. Men någon gång hittar man personen i en annan socken som dräng eller piga. Att upprätta familjeregister för ett helt landskap kan därför skaffa i dagen en hel del förlorade söner och döttrar.

Med erfarenhet från arbetet med Lidens socken och dess befolkning kompletterat med senare rön från andra sockenregister skulle jag kunna lägga upp följande schema för arbetsgången:

1. Rita en enkel karta över socknen. Placera in alla byar som jordeboken tar upp.
2. Lagg upp ett kortregister över byarna i bokstavsföljd och där-
efter ett register över de familjer som kommer fram ur födelse-
boken.

3. Komplettera familjekorten med uppgifter ur vigselboken och dödboken och placera dem i rätt by.
4. Med hjälp av jordeboken och dödboken kan äldre familjer föras in på kort och placeras på rätt hemman och i rätt by.
5. En del familjer saknar uppgift om vilken by de bor i; det gäller framför allt hantverkare, båtsmän och sockenlappar. Låt dessa familjer bilda var sin grupp utanför byregistret.
6. När födelse- död- och vigselböcker är genomgångna och alla namn och årtal är införda måste korten placeras i tidsföljd för varje by och hemman. De som ägt hemmanet nr 1 står först med den ägare som fanns när kyrkböckerna började föras fram till den som ägde hemmanet år 1800. Har man tur kan ännu äldre ägare anges i fall både mannens och hustruns namn är kända. Annars görs en förteckning över de tidigare ägarna så som visas här nedan.

Jag återger här de två första familjerna i Backens by, Liden:

B A C K E N N R 1

1535	Olof Ersson		
1580	Erik Olsson		
1610	Pär Ersson		
1650	1 Erik Pärsson		son t Per Ersson
	h Kristina Nilsdr	1617-1692	okänd hemort
	barn: 1 Pär	1651-1706	2
	2 Brita	1652-1707	og
	3 Märta	1657-1742	Sillre 74
	4 Ella	1658-1708	Sillre 16
1679	2 Pär Eriksson	1651-1706	1
	h Brita Jonsdr	1652-1707	fr Timrå, Hamsta
	barn: 1 Erik	1682-1755	3
	2 Jon	1686-1756	Sillre 17
	3 Brita	1687-1784	og
	4 Olof	1688-	
	5 Pär	1693-1750	12

F Ö R K L A R I N G A R:

1. Uppgifterna om ägarna och tillträdesåren är hämtade ur jordeboken.

2. Erik Pärssons födelse- och dödsår okända.
3. Hustrun Kristina förmodligen född i Liden då ingenting annat anges i dödboken.
4. Sonen Per återfinns i familj 2. Dottern Brita og, Märta och Ella gifta i Sillre by familj 74 resp 16.
5. Hustru Brita Jonsdr kom från byn Hamsta i Timrå enligt dödboken.
6. Sönerna Erik och Pär återfinns i hembyn familj 3 resp 12.
7. Sonen Olof finns i födelseboken men nämns ej sedan.
8. Året för giftermål saknas i båda familjerna.

Varje familj är uppbyggd på samma sätt vilken by det än gäller. Man ska alltså kunna spåra släktskap med alla dess förgreningar så långt det går. I det exempel jag använt mig av är med största sannolikhet bönderna från 1535, 1580 och 1610 förfäder till de bönder i Backen som levde på 1700-talet och senare.

Ett familjeregister är inte fullständigt utan ett personregister. I slutet av varje bok finns därför en förteckning över alla gifta män och kvinnor i socknen ordnade efter förnamn med födelse- och dödsår samt by angiven. Ur släktforsarsynpunkt är detta helt nödvändigt. Som ett extra register finns i regel en förteckning över inflyttade personer ordnade sockenvis, ett slags rekonstruerad inflyttningsbok för tiden före år 1800. En del av dessa detaljer finns inte med i de första registren utan har tillkommit senare. När registret över Lidens socken blev klart var intresset väckt, och jag började upprätta liknande register för grannsocknarna med nya erfarenheter och upptäckter som följde. Nu finns register över samtliga socknar i Medelpad utom Borgsjö vars kyrkböcker brann upp på 1840-talet. Njurunda har ett eget register upprättat av Algot Hellbom. Utom socknarna finns också en förteckning för Lögdö bruk som tidvis hade egen kyrkobokföring.

Kontakter med likasinnade i Jämtland och Ångermanland har hjälpt till att fylla ut luckorna i de olika registren. Släktböckerna i Hälsingesocknarna har varit till stor nytta i synnerhet för att få ordning på finnbebyggelsen i Torp, Stöde och Attmars socknar.

Under granskning och genomgång av de olika socknarnas kyrkböcker kan man inte låta bli att anställa jämförelser. Lidens kyrkböcker var utan anmärkning. Detta gäller också Indal, Sättna och Ljustorp. Indal har t o m en del bokföring redan på 1660-talet. Kustsocknarna

Skön, Alno, Timrå och Hässjö led uppenbart av ryssarnas härjningar 1721. Kyrkböckerna är stympade och delvis förstörda. Timrå råkade särskilt illa ut och där har senare katastrofer fullbordat verket så att de bevarade handlingarna börjar först 1783. Att ändå ett något så när riktigt sockenregister kunnat upprättas får tillskrivnas Sköns vigselbok samt timråbornas benägenhet att gifta sig med personer från andra socknar.

Haverö vars kyrkböcker börjar redan 1669 är ju Medelpads utpost i väster. Detta visar sig också i många kontakter med Jämtland och Härjedalen och få förbindelser med det övriga Medelpad. Tiden före 1688 är rätt svåråtkomlig i alla socknarna. Ett undantag finns, Torps socken. Kyrkbokföringen börjar visserligen inte förrän det nämnda året men har en del viktiga tillägg som saknas i de övriga socknarnas kyrkböcker. Olof Huss, som var kyrkoherde i socknen när bokföringen började, startade med en förteckning över alla som levde och bodde i socknen den 1 januari 1688 fördelade på de olika byarna. I dödboken angavs sedan inte bara den dödes ålder och hemvist utan även föräldrarnas namn och födelseby. På så sätt kunde nästan hela 1600-talet försees med familjer. I vigselboken togs även kontrahenternas föräldrar och hemvist med. Dessa uppgifter löste många gånger problemen med inflyttningar. Olof Huss system fortsattes av hans efterträdare ända in på 1740-talet.

Kyrkböckerna innehåller sällan personliga anteckningar från prästernas sida. Den del av kyrkobokföringen där några sådana uttalanden skulle kunna komma fram är givetvis dödboken. De enda socknar i Medelpad där nekrologer förekommer är Tuna och Attmar i mitten av 1700-talet. De innehåller dock knappast annat än sakuppgifter. Men när kyrkoherden i Torp Johan Kenzelius redan år 1704 fogar till notisen om bonden Gullik Perssons död: "Han var en svår och orolig man i alla sina livsdagar, en bondejurist som stod efter det han intet hade mist", då måste han ha haft goda skäl för sitt tillägg. Vill man läsa riktigt nedsättande omdömen kan man granska Indals dödbok under tiden 1776-1797 då Andreas G. Oldberg var socknens kyrkoherde. Vad sägs om följande utlåtande om en död person: "Gamla fattighjonet Karin Staffansdotter-Borg född 1703 i Sodalen en frän, elak och argsint käring", eller "barnlös, girig dödde från sin Mammon". Något mera kryptiskt är följande eftermäle: "Begravdes bondhustrun Karin Mattsdotter ifrån Böle född 1718.

En Abigail gift med en Natal". Det fordras någon bibelkunskap för att lista ut vad kyrkoherde Oldberg menade, men i 1:a Sam.bok kap. 25 finns förklaringen. Sammanställningen av data om familjerna i Medelpads socknar har nu pågått i 10 år. Sexton socknar och ett brukssamhälle har blivit granskade och befolkade med 9250 familjer. Om man räknar med tre barn per familj så skulle i runt tal 46000 personer ha blivit bokförda. Till vad nytta kanske någon undrar. Förhoppningen är förstås att släktforskare flitigt använder sig av dessa register, här finns anvisningar varifrån varje person härstammar så långt det är möjligt. Med andra ord; en slags lat-hund för släktforskaren. Landsarkivet i Härnösand och några kommunbibliotek kan också stå till tjänst. Däremot finns inte böckerna att köpa i bokhandeln. SVAR planerar dock att föra över registren på mikrokort, och därifrån går det att köpa en uppsättning över den socken man vill granska.

Ingenting är ju fullkomligt och det gäller i högsta grad dessa register. Fel har smugit sig in, uppgifterna är bristfälliga och fler källor skulle behövas. En sådan källa som jag utnyttjat för lite är Domboken för Medelpad. Min förhoppning är att så småningom kunna foga uppgifter ur den till familjeregistren.

BOMÄRKEN I MEDELPAD
AV VALTER BERGSTEN

Medeltidens lag- och traditionsbundna bomärkesordning levde kvar i allmän användning fram till början av 1800-talet. Bomärket var då ett identitetstecken för att känna igen och reglera ägande och besittningsrätt till boplatser och bohag, rättigheter och skyldigheter i aktuell by- och boendegemenskap samt ansvar i sanningsförsäkranden.

Bomärket utformades vanligtvis så, att det lätt kunde skäras i trä och huggas eller ristats i hårdare material. Bomärket var därför en kombination av streck, bågar, kors och vinklar i bestämt mönster. Medeltidens runrad och tilläggsrunor i dåtida evighetskalender, runstavstecknen, med tillägg av bestämda bistreck blev i många fall förebilder för flera bomärkesformer. Serier av snarlika bomärken påträffas ofta i flera socknar samtidigt men aldrig exakt lika i samma by. Märket formades ibland till tecken med magiskt skyddande element, exempelvis:

kors

hakkors

trepass

fyrpass

stjärna

En bomärkesinventering sockenvis, byvis, och gård för gård i 18 jordebokssocknar inom Medelpad visar sammanfattningsvis, att bomärket var boplatsens märke för boende där och deras bostad och boställe, boskap och bohag - för hus och hem. (Jfr Die Haus - und Hofmarken av C G Homeyer, Berlin 1870.) Ett visst bestämt bomärke fanns förenat med varje jordeboksenhet, boplatz, gård, vars märke ärvdes, ägdes och tecknades ofta oförändrat under århundraden från generation till generation och blev därigenom boplatsens särskilda släktmärke. Nytt gårdsmärke bildades genom tillägg av bistreck på tidigare grundmärke, då bodelägare flyttade ut till nybygge eller ny boplatz i samband med bodelning eller hemmansklyvning/avsöndring. Exempel på hur grundmärken varierats med bistreck:

Rättsskydd, äganderätt och användning av bomärken i Medelpad reglerades i Hälsingelagens byalagsbalk från 1300-talet. Hälsingelagen fanns fastkedjad i Selångers kyrka vid S:t Olofs hamn i Medelpad och gällde för Norrlands kustland och mitt emot på finska sidan liggande områden. Missbruk av bomärke var straffbelagt. Det heter där bl.a.: "Sätter någon sitt märke över annans märke..... böte han".... etc. Bestämmelser om bomärkesordning fanns även i Magnus Erikssons lagar, landslagen 1347 och stadslagen 1350. I stadslagen bestämdes att borgare i stad skulle på all sin egendom anbringa "sitt märke". Det som salufördes i köpstad skulle bomärkas med märken, som sedermera utvecklades till firmamärken och hantverks-signaturer.

Den sålunda lag- och traditionsbundna bomärkesordningen gällde för alla samhällsklasser och stånd - för adel, präster, borgare och bönder. I adlade häradshövdingen Erik Teets i Granlo adelssköld ingår ett bomärke i form av tre sexuddiga stjärnor över ett Andreas-kors - i sigill 1691 4/7 och på epitafium i Selångers kyrka. Prästers och myndighetspersoners bomärken hade under 1500-talet vanligen heraldisk utformning i sigill, som ensamt eller i förening med namnteckning blev vanligt på alla dokument i sanningsförsäkran. Samtliga sju präster i Medelpad använde bomärke i signet i samband med sanningsförsäkran på skattelängd för Elfsborgs lösen 1571. Signetet (ett mindre sigill) var ofta utformat som en sköld i vars mitt placerades ett bomärke som var identiskt med eller en variant av märket från den gård, varifrån innehavaren härstammat. Namnteckning gällde inte som bestyrkande i ed och sanningsförsäkran - endast i förening med sigill, signet eller tecknat bomärke, nyttjat således av såväl skrivkunniga som icke skrivkunniga.

Exempel på bomärken och namninitialer i signet:

Laurentius Jacobi
pastor i Skön
1582

Olaus Olai
pastor i Ljustorp
1590

Mickel Ersson, Attmar
underlagman i Medelpad
1564

Bomärket var även uttryck för visst andelstal i gemensam egendom eller rättighet och bestämd ansvarsfördelning inom sockenlag och byalag, exempelvis ploglag för väghållning, fiskelag och båtlag. Delaktighet och turordning markerades då ofta med bomärken på budkavle, vägkavle, klubba. I sockenmagasinsbyggnader i Njurunda och Holm påträffas inhuggna bomärken i väggar och taktiljor, troligen som bevis och uttryck för fullgjort tillskott av virke och arbetsinsats i gemensam anläggning under 1700-talet. Av lantmäterihandlingar framgår i flera fall att bomärken blivit inhuggna i råtall i samband med rågångsreglering (gränsbestämning) mellan olika gårdar. Gammal bomärkesordning upphörde successivt under 1800-talet, då allmänt skrivkunnande utvecklades som kulturmönster. Med skrivkonsten utvecklades övergångsvis en ny typ av bomärken i form av namninitialer. Stundom påträffas mer eller mindre stiliserade bomärkesmonogram:

S L

P N

J H L

Således förekommer under 1800-talet ofta olika slag av bestyrkande på skriftliga handlingar, nämligen bomärken, bomärkesliknande monogram och bevittnade namnunderskrifter.

Bomärkesbruk återupplivades under 1800-talets senare del, då skogsbolagen i Medelpad fram till 1968/1969 märkte flottat virke med ägaremärken i Ljungans och Indalsälvens flottleder, exempelvis:

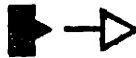
Erikslunds
Ångsåg

Skönviks
AB

Alviks
AB

Hovids
AB

Essviks
AB

Lucksta
Ångsåg

Wifstavarfs
AB

Wiskans
AB

Nyhamns
AB

Svartviks
AB

"Timmermärken uti Indals älvs, Ljunga älvs och Gimåns flottleder", stuk- och huggmärken.

BOMÄRKEN I MEDELPAD

ÖVERSIKT ÖVER BYAR OCH BOMÄRKEN I NJURUNDA

Armsjön	Bunsta	Häljum	Maj	Näset	Skrängsta	Ulvberg
1	1	1	1	1	1	1
	2	2	2	2	2	2
	3	3	3	Ortsjön	Skärsätt	Veda
Backen 1	4	4	Mjosund	1	1	1
		5	1	2	2	2
Baggböle 1	Bölen	6	2	Ovansjö	Slätt	Västbo
	1		3	1	1	1
		Högen		2	Solberg	2
Berga 1	Dingersjö	1	Myre	3	1	Västbyn
	1	Junå	1	Rotvik	2	1
	2	1	2	1	3	Å
	3	2	Nolby	2	4	1
	4	3	1	Räbb- ovansjö	Stångom	2
		4	2	1	1	3
	6	5	3	Skedlo	2	4
Berge 1	1	6	4	1	Svala	Ångom
	2	Kvissle	5	2	1	1
Björkön 1	3	1	6	Skottsund	2	2
		2	7	1	Södergård	3
	2	3	Nyland	2	1	4
Bredbyn 1	Gästa		1	3	Torrsjö	5
	1		2	4	1	6
	2		3			

VIGGE - EN BY I STÖDE SOCKEN
AV JONAS KÄLLSTRÖM

Vigge by är belägen ca 1,5 mil sydöst från Stöde kyrka omkring en sjö, Viggessjön. Genom byn på norra sidan av sjön går en mycket gammal färdled som kommer från Mellansverige. Den korsar i Stöde vägen från Bottenviken som går genom Medelpad till Norge. Numera är vägen iordningställd som genomfartsväg. Byn torde redan i forntiden ha fått en bofast befolkning. Människorna, som från början försörjt sig genom jakt och fiske, har så småningom övergått till jordbruk och kreatursskötsel. Att bygden före digerdöden, som inträffade i mitten av 1300-talet, haft ett antal bofasta innebyggare framgår av de gravhögar som ännu kan skönjas. Någon koncentrerad undersökning av dessa högar eller bygden i sin helhet har ej ägt rum.

De fornfynd som påträffats i Vigge är beskrivna av K.G Selinge i boken Västernorrlands Förhistoria. Så nämns t ex på s. 278 ett svärd upphittat vid plöjning av en åker. På s.377 omtalas ett ämnesjärn av den allmänt förekommande typen. Av Selinges beskrivning framgår att dessa fynd skulle kunna tillskrivas den yngre järnåldern. Huruvida ämnesjärnet var tillverkat i Vigge eller förvärvat för tillverkning av något redskap kan diskuteras.

Tillgång till god sjömalms fanns i Hällsjön belägen ca 1,2 mil väster om Vigge. Malmen som var lätt tillgänglig vintertid, kunde tas upp på isen och med häst forslas till byn för förädling. Stödebygden har god tillgång även på myrmalm. Den första uppgiften att yxor av järn tillverkades finns efter den till Hällsjön i början av 1600-talet inflyttade finske nybyggaren Bengt Larsson. Enligt uppgift kunde denne framställa järn och smida yxor m m, som han även levererade till personer i kringliggande orter.

Ämnesjärn som påträffats på flera ställen i Hälsingland, Medelpad och på ett fåtal platser i södra Ångermanland förekommer i samlade depåer. För Medelpads del uppger Arvid Enqvist år 1943 antalet fynd till 260 st. Selinge har 1977 för Medelpad kommit upp till 380 föremål. För Medelpads del tycks fyndplatserna ha följt Ljungans ådal. Ett större fynd har gjorts i Jämtland.

Selinge anger (s.376-377) dessa fynd samt refererar till antikvarien Gustaf Hallströms uppfattning att dessa ämnesjärn förmodligen utgjort handelsobjekt under hela yngre järnåldern. Att fynd-

leden går över Jämtland där även ett stort antal ämnesjärn påträffats på ett ställe, kan tyda på att jämtarna var förmedlare av vår provins'handel med Norge. Huruvida jämtarna förädlade dessa ämnesjärn eller om de levererades i befintligt skick är obekant. Denna affärsled för handel med Norge fungerade från forntiden till senare delen av 1500-talet, då handelsvägarna förändras. Sjöförbindelser till Gävle, Stockholm och kontinenten börjar ta form och mer hästar börjar användas för färder till olika handelsplatser inom landet, bl a på vintervägar till Stockholm, Kopparberget m fl orter. Dock torde en del handel med Norge, förmedlad av jämtar, ha förekommit även efter 1600-talet.

Om handeln med Norge över den obanade fjällkedjan i slutet av 1600-talet får vi en god kännedom om i den norske historieforskaren Nils Hallans "Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene". Hallan skriver, att uppgiften om jämtarnas handel i äldre tider endast finns sporadiskt bevarade men att jämtarna tydligen sedan lång tid tillbaka genom byteshandel i stor utsträckning försett norrmännen med järnvaror. Han uppger även att det i forna tider knappast fanns en båt eller ett hus som ej var uppfört med svensk spik. Han påpekar särskilt att svenska liar m m var av god kvalitet, vilket norrmännen haft stor nytta av.

Jämtarnas viktigaste handelsplats i Norge har varit Levanger och marknaden där i slutet av februari. Till denna marknad brukade även folk från nordlandet infinna sig med produkter bestående av fisk, men även med hästar. Jämtarna, som sedan 1645 tillhörde Sverige, var skyldiga att betala tull för en del av de varor, som de ämnade bortbyta eller försälja på marknaden.

För kontroll av införseln från Sverige hade en tulltjänsteman fått i uppdrag, att vid gränsen kontrollera och uppteckna alla fordon, ägare och de medförda varorna. En tullinspektör Jens Hanssen hade detta uppdrag. Hanssen lämnar den 26 febr. 1683 en noggrann redovisning med namn på de bönder som ägde lassens innehåll. Böndernas antal var 455. De flesta bönderna hade flera hästar. Foran bestod av 1176 hästar och av lika många män. Förteckning över vad varje ägare medförde antecknades noggrant. De varor som jämtarna och två hälsingar medförde till marknaden detta år bestod av malt i stor omfattning, smör, mjöl, korn, skinnvaror, något järn, vadmål, kakelugnar (täljstens-), slipstenar, förmodligen inhandlade från Dalarna, samt kopparplåtar. Då inkomsten av denna visitation

endast kom att bli 4 3/4 Rd, kom den att året därpå upphöra. Jämtarnas mest åtrådade varor vid marknaden var hästar, salt, torr fisk och en del kramvaror. Jämtarna inhandlade så mycket hästar, att myndigheterna försökte utfärda förbud, vilka emellertid överträdades och sedan avskaffades. Jämtarna bedrev i sin tur handel med dessa hästar till kringliggande provinser.

Efter denna utvikning om handeln i gammal tid övergår jag nu åter till beskrivningen av Vigge by, och börjar med att anföra vad Nordenström har att säga om byn i sin stödebeskrivning från 1769. Nordenström skriver:

WIGGE

En gammal bolby¹ belägen till skogs. Har namn av wiggen, det är bergskammen som ligger N. ostan före eller at det fordom kan hafwa hetat Wäg heden, emedan härom lærer warit någon stråk väg i forna dagar. När en liten beswärlighet af 6 eller 7/4 mil. Kyrkowäg undantages, så kunna de som här bo göra sig gagn af den sanskyliga bonde-lyckan: De hafwa de fleste sine egor för ögonen om dagen och sin boting i godt förwar om nätterne, wetande föga af något alarm, utom de få resor at hunden skäller och tuppen gal. När man undantager at salt måst tilköpas och jern, så fins här andra ting, som wår natur egentligen behöfw². De som bo afsides och äga tillständiga lifsmedel, kunna framför andra lefwa roligt, om de så wilja; men af barndomen äro de gemenligen mera skygga än de som på bygden blivit uppfostrade.

Antalet innevånare i byn torde nog ha varit ganska många redan när den första förkunnaren av den kristna läran stannade här och framförde sitt budskap. Förmodligen gick några år innan befolkningen prövat och anammat denna. För gemensamma sammankomster i den nya lärans anda uppfördes kapellet.

Stöde socken bildades troligen i samband med att den första kyrkan byggdes. Wigge kom att ingå i denna socken. Magnus Nordenström uppger i sin Stöde beskrivning s.47: "Mäster Olof Canik och schole mästare i Upsala, war förmodligen född här i socknen, hwilket jag slutit af köpebref, af honom utgifwit 1523, däruti han uplåter beskedlikan Man Peder Siwerson i Wigge X mark jord, liggande i förenämnde Wigge och Stöde Sockn, för Sex mark pändja och hvarföre han sig samme jord afhänder". Huruvida mäster Olof var född i Wigge eller om han bekommit jorden som arv förmäles ej.

-
1. För någre hundre år sedan hafwa sju bönder warit på den negden, hwilka haft sine bolstäder på ömse sidor där wid Wiggens sjön. Efter digerdöden skall ingen mer warit behollen af dem alla, än Palne, som bodde Palböle, och war samtida med Bratte i Brattås och den fattiga i Lo böle som nämnes i 2 Cap. §17
 2. Sir. 39:31. Människan behöfw² watten, eld, Jern, salt etc.

Den första skattelängden över Viggeborna är från Gustaf Vasas tid, "Gärder och Hjelper år 1535". Längden var egentligen en extra skatt för att genomföra kriget mot Lübeck. Skattskyldiga i Stöde var 25, därav 2 i Vigge. Dessa var Kjetill och Peder husarm (7 öre). Alla upptagna skulle betala 10 öre, de svagare ned till 5 öre. De fattiga var fria från skatt.

Efter uppskattningen av jord i mål år 1541 framgår, att Kjetill och Peder hade 21 1/2 mål vardera, dvs halva byn var. Dessa två fastigheter förblir inom släkten oskiftade till år 1708. Trots att fastigheterna ej genomgått några laga delningar torde innevärdantalet ha ökat.

År 1518 for Olaus Magnus här förbi på sin färd till Norge och vidare därifrån tillbaka till Sverige och vidare norrut. Om denna färd har kyrkoherde Börje Björklund i Järfös skrivit i boken "Tusen år i Järfös". Björklund säger att Olaus, innan han blev ärkebiskop, i maj 1518 från hästryggen betraktat landskapet. Han torde därefter ha fortsatt på den norrländska leden som gick över Delsbo, Bjuråker, Älgered, Hassela och över Vigge. Olaus Magnus kan ha ägt vetskap om att Olof Canik ägde halva byn. I Stöde torde ett sammanträffande ha skett med kyrkan närstående. Överenskommelse har träffats om ett avlatsbrev, vilket Olaus Magnus på återfärden 1519 levererar till Stöde för ett pris av 2 öre.

Från senare delen av 1500-talet börjar utvecklingen även för Viggas del bli märkbar. Färdlederna börjar att bli vägar och handeln med den svenska kustens handelsplatser börjar ta form. Vattenkraft börjar användas till små kvarnar, slipstenar och enkla sågar med handsmidda sågblad. I början på 1900-talet anläggs en elkraftstation, som försåg bygden med elenergi.

En idog och verksam folkstam hade växt upp i byn, som även deltagit i förekommande allmänna spörsmål. Byn var representerad vid 1741 års riksdag, något som bekräftats av församlingens dödbok. Den 9 nov 1745 antecknas: Bonden Olof Jonsson (f. 1678) 67 år 6 mån. "Var en alfvarsam husfader, som varit Landets Riksdagzman wid 1741 års riksdag samt förr ej fuller en gång". Olof Jonsson tillhörde den Kjetillsonska släktgrenen.

(Det kan - inom parentes - nämnas, att arkivarien Thord Bylund, Härnösand, som gjort en släktutredning för Thorbjörn Fälldin och Ola Ullsten, funnit att Ola Ullstens moder för sex generationer

sedan härstammar från nämndemannen Henric Cristofersson Wigge och hustrun Ingrid Nils dotter från Källsta (Baggnäset); Henric Cristofersson tillhörde den Siwelssonska grenen. En annan av deras barn, sonen Nils, blev student vid Uppsala universitet 1785 och lantmätare 1789. Från honom härstammade ytterligare tre generationer av lantmätare.)

Byns innevånare torde allmänt ha varit öppna för ideella intressen och måna om församlingens bästa. Sålunda skänkte Henric Cristofersson och hans hustru Ingrid till den nya kyrkan i Stöde år 1759 en gedigen kollektihåv av svart sammet med silverbeslag. Under "hålken" av silver sitter en silverplåt med givarnas namn. Invändigt var håven klädd med sämskat skinn. Sedan den använts i kyrkan under 200 år insändes den till Nordiska museet för renovering, där den - tillsammans med en liknande håv från samma socken - värderades högt. Församlingen fick rådet att håvarna endast borde användas vid högtider.

Byn utvecklades till att vara självförsörjande på livsmedel. Man hade förmåga att själva framställa nödiga redskap för tillverkning av kläder, skor och redskap av olika slag.

Det producerade överskottet från jordbruks- och fångstnäringen avyttrades på olika handelsplatser. Från skogen börjar i slutet på 1600-talet pottaska och trätjära att tillverkas för avyttring. Från skogen börjar även bjälkar tillverkas och fraktas till kusten för försäljning. Skogsavverkning av timmer och tillverkning av träkol begynte ta form efter 1800-talets mitt. En flottled byggdes från Viggesjön på 1880-talet, då skogsavverkningar börjar i större skala.

Den till byn hörande stora skogsarealen brukas numera till stor del av bosatta på annan ort. Av kvarvarande jordbrukare är det endast en som levererar mjölk till mejeri. Några driver jordbruk för egen försörjning. Huvudparten av befolkningen har sysselsättning i närliggande tätorter.

NJURUNDABORNA INFÖR RÄTTVISAN
NÅGOT OM DOMSTOLSPROTOKOLLEN SOM SOCIALHISTORISK KÄLLA
AV JAN SUNDIN

En undersökning av hur ofta svenskar idag är i kontakt med en domstol skulle förmodligen visa ganska låga siffror, vare sig det gäller anklagande (kärande) eller anklagade (svarande). Många småförseelser behandlas summariskt och det krävs inte ens att syndaren infinner sig personligen i vissa fall. Erkända överskridanden av hastighetsgränser för bilar resulterar till exempel i en inbetalning på posten.

Enskilda personers benägenhet att i mindre saker vända sig till domstolarna är relativt liten. De flesta mål väcks av allmän åklagare. Det blev sensation i tidningarna, när en advokat tog initiativet till en privat stämning i ett misstänkt dödsfall. En förklaring till detta faktum är naturligtvis att rättvisan främst blivit en sak för experter. Den enskilde känner sig osäker om hur han skall agera och om resultatet. Även om det finns rättshjälp kan kostnaderna bli stora om man vill hyra advokat för att föra sin talan. En annan förklaring är att det känns olustigt att schavottera med sina problem inför domstolen, även om man tycker sig vara den förfördelade parten. Ett typiskt exempel på detta är det drastiskt minskade antalet åtal för ärekränkning och förtal jämfört med tidigare århundraden. De flesta som blir kallade "fåhund" eller andra obehagligheter rusar numera inte omedelbart iväg till en domstol med hopsamlade vittnen, utan klarar antingen upp saken privat eller låter det hela passera som om inget hänt. En liknande förolämning i det äldre samhället ledde ofta till en stämning. Domslutet skulle vara både ett straff för den som syndat och en räddning av äran för den förfördelade. En del tvivlar numera på om äran fått sin uppriktelse eller om allmänheten istället säger: "Ingen rök utan eld". Vissa forskare har påstått att den personliga äran genomgått en inflation över tid, så att den inte är lika mycket värd i dagens anonyma samhälle. Status i närsamhället var däremot viktigare under tidigare århundraden.

Det må vara hur det vill med förklaringarna. Faktum är att människorna tidigare ofta använde sig av de lokala domstolarna, häradsrätterna och rådshusrätterna, och att även sockenstämma och kyrkoråd fick spela rollen av konfliktlösare ibland. Exempel på den världsliga rättens verksamhet kan man få i Algot Hellboms utgåva av protokollen för Njurunda tingslag söder om Sundsvall under 1600-talet (2 delar utg. av Njurunda Hembygdsförening). För det första finner man att perioden 1609-1672 har mer än 40 av socknens 100 hemman vid något eller flera tillfällen haft en nämndeman boende på hemmanet, ett brett demokratiskt deltagande i rättsprocessen. Dessa nämndemen var som regel flera gånger själva parter vid tinget som kärande eller svarande. Totalt återfinns under perioden mer än 1 600 individer som parter på en befolkning som bestod av kanske 700 individer i genomsnitt. Eftersom en person ofta var där flera gånger är antalet individer färre, men det står klart att en stor andel av de vuxna, särskilt männen, vid ett eller flera tillfällen stått inför skranket. Dessa parter representerade hela den sociala skalan.

En stor andel av de händelser som föranledde besöken är naturligtvis att hänföra till tvistemål angående fast och lös egendom. Det totala antalet fall var 1 000 och av dessa gällde drygt hälften tvister om egendom eller rutinemässiga transaktioner av fast egendom, arvsförhållanden etc. De komplicerade arvs- och ägoförhållandena bidrog naturligtvis till att hålla siffrorna uppe. Egendomen var dessutom i ännu högre grad än idag underlaget för överlevnad och eventuellt välstånd och det blev tingets sak att ofta avgöra hur resurserna skulle fördelas mellan människorna.

En annan stor grupp av ärenden gällde statens anspråk på vägunderhåll, tullar, skatter, knektunderhåll o s v. Dessa mål var cirka 4 per år. Något färre, cirka 100 fall, gällde anklagelser om tillvitelser, skvaller och direkta slagsmål, ibland som en följd av tvister om resurserna. Fallet Njurunda visar tydligt att äran var värd att försvara offentligt inför domstol på 1600-talet. Ytterligare en tydlig grupp utgjordes av brott mot normer, som idag anses vara var mans ensak. I denna grupp finns bland annat 49 fall av sexualbrott, främst lönskaläge d v s sexuellt umgänge före äktenskapet. Andra handlingar som bestraffades var brott mot religionen, till exempel arbete under sabbaten, fylleri i kyrkan och lövjeri, d v s trollkonster och andra försök att utnyttja övernaturliga krafter.

Det är intressant att notera att Njurunda under denna period aldrig drabbades av någon häxhysteri. Anklagelserna gällde enstaka händelser och inte alls blåkullafärder och andra klassiska fenomen i häxprocesserna. Domstolen var som regel skeptisk till anklagelserna. Flera personer dömdes för att ha spritt ut rykten om lövjeri utan bevis. Ett undantag var Elin i Kvissle, som mellan 1620 och 1642 var instämd fem gånger. Hon friades de fyra första gångerna, men dömdes den femte att brännas på bål bland annat tack vare kyrkoherdens aktivitet på den klagandes sida. När fallet sedan kom upp i hovrätten friades Elin, bevisen var alltför kläna och straffet var drakoniskt.

Man får ofta en känsla av att domstolen är relativt mild mot de åtalade, som ju mestadels var grannar till nämndemännen. Elin i Kvissle tycks dock ha hamnat i en konflikt med inflytelserika personer i socknen. Hon var kanske vad man numera kallar en "avvikare" eller en "outsider". Samma bild får man av Håkan i Dingersjö, en våldsam person som till slut döms till döden för ett grovt våldsbrott. Håkans straff mildras avsevärt av hovrätten. Mildhet mot dem som var "inne" i lokalsamhället och stränghet mot främlingar och på något sätt marginella personer är ett genomgående drag i lokala domstolar i det äldre samhället inte bara i Sverige utan även i andra länder. Främlingsrädslan och oförståelsen inför dem som avviker återfinns ofta hos människosläktet, vilket Aksel Sandemose målande beskrivit i en skildring av småsintheten i en liten dansk småstad i romanen "En flykting korsar sitt spår". Hovrätten representerade likheten inför lagen oberoende av ort och person, den lokala rättvisan hade vissa marginaler åt båda hållen. När det var till den svarandes nackdel kunde hovrätten, som i Elins och Håkans fall, vara ett visst skydd, i andra fall gynnades människorna av att dömas av sina grannar och likar tillsammans med en lokalt förankrad domare.

Många samhällsfenomen kan belysas med hjälp av tingsprotokollen i Njurunda och annorstädes, men utrymmet medger inte att vi i detta sammanhang ägnar oss åt fler detaljer. Sammanfattningsvis kan sägas att rättvisan i Njurunda under 1600-talet ger intryck av att ha varit ganska väl förankrad

med ett brett deltagande i rättsprocessen. Man har hävdad att lagen var mer lättbegriplig förr och att människorna därför inte drog sig för att nyttja den. Njurunda bestyrker denna åsikt. Vi får också ett intryck av att Njurunda var en ganska lugn plats under 1600-talet. Man har observerat att andelen våldsbrott var större förr och därmed tecknat en bild av det äldre samhället som mer benäget att tillgripa våld. Denna bild måste emellertid nyanseras. Visserligen grälade grannar med varandra ibland i Njurunda och en del fall hamnade vid domstolen. Våld förekom också, men konflikterna var relativt godartade och ledde sällan till allvarliga skador. I viss kontrast står till exempel Östra Göinge häradsrätt efter 1680, när snapphanebygden försvenskades och pacificerades efter en rad förhärjande krig. Våldet i Göinge tycks under några påföljande decennier ha varit mer utpräglat och domstolarna hade mer att uträtta för att stärka statskyrkans auktoritet, men även där avtog snart antalet våldsamheter att döma av domstolsprotokollen. Kanske berodde våldet och lokalsamhällets oro snarast på statsmakternas intervention genom förödande krig än på en inneboende våldsamhet. Ekonomiska, sociala och politiska faktorer avgjorde på vilket sätt den lokala rättsvisan arbetade i 1600-talets Sverige.

Majoriteten av mål vid tinget i Njurunda behandlade konflikter mellan människorna i lokalsamhället och i denna roll tycks tinget ha spelat en positiv roll. Dessutom skulle domstolen bevaka statens intressen och regleringar och kyrkans auktoritet. Det kunde vara en delikat uppgift att samtidigt tjäna folket, Staten och Gud, men uppenbarligen har tinget lyckats med sin uppgift relativt väl. Dessa sammanblandningar av roller återfinns vi ofta i ett samhälle där olika funktioner är mer integrerade än idag. Prästen som skulle vara själavårdare hade samtidigt kontrolluppgifter av religiös natur samt var i viss mån statens representant. Dessutom var han som regel själv en jordbrukare vid sidan av de andra bönderna. Hur man spelade dessa roller på de arenor som sockenstämma, kyrkoråd och ting utgjorde är en spännande forskningsuppgift vid sidan av andra som rör vardagsliv och sensationer.

För forskningen är det därför utomordentligt värdefullt att domstolsmaterialet omarbetas i en form som gör det lättare och snabbare att finna och bearbeta målen. Det pågår för när-

varande diskussioner om möjligheten att via samarbete mellan olika intressenter - forskare vid universitet och i hembygden - skapa fler register till domböckerna. Kanske kan en del av detta realiseras via Svensk Arkivinformation (SVAR) i Ramsele genom en försöksverksamhet med överföring av mikrofilmade protokoll till mikrokort på samma sätt som sker med kyrkböckerna samt registeruppbyggnad. I avvaktan på att mer material tillgängliggörs på ett praktiskt sätt är det glädjande att få ta del av källutgåvor av den typ som Algot Hellboms två volymer från Njurunda tingslag representerar.

STUDIER I SUNDSVALLS BEBYGGELSEHISTORIA
AV INGER LILIEQUIST

Hur har Sundsvalls första stadsbebyggelse vuxit fram? Kunde den oansenliga staden få någon stadsmässig karaktär under den korta tid den hade sitt läge vid nuv. Holmgården? Kring grundandet och uppbyggnaden av Sundsvall finns många intressanta uppgifter att arbeta med. Några funderingar tar jag upp här i denna artikel.

Genom ett forskningsarbete, som är knutet till projektet "Norrländska städer och kulturmiljöer" vid Institutionen för konstvetenskap i Umeå och till Sundsvall museum, har jag haft möjlighet att undersöka den bebyggelsehistoriska utvecklingen i Sundsvall.

L Ä G E T

Sundsvalls grundande år 1621 var ett led i en omfattande satsning från statsmakten på en näringspolitik, som gynnade stadsväsendet. Handel, sjöfart och hantverk styrdes in till städerna. Genom att anlägga ett flertal nya städer avsåg man även att komma tillrätta med den omfattande olaga handeln på landsbygden. Ett trettiotal nya städer kom till under en kort tid, de flesta under Gustav II Adolfs och drottning Christinas tid. Det var nu som de flesta norrländska kuststäder, t.ex. Söderhamn, Sundsvall, Umeå, Piteå och Luleå kom till. Hudiksvall och Härnösand anlades redan på 1580-talet, när den stora stadsgrundarperioden började.

I många avseenden tycks Sundsvalls läge ha varit givet. Det framgår inte någonstans, att stadens placering skulle ha varit omtvistad. Däremot motsatte sig medelpadsbönderna en stadsanläggning överhuvudtaget i landskapet. Inga andra platser har nämnts i samband med stadsgrundandet än Selångers socken. Det var tämligen självklart att de hitresta riksråden vid sina första kontakter vände sig till den gamla centralbygden vid Selånger.

Vid anläggandet av en ny stad utnyttjades i regel gamla invanda marknadsplatser eller hamnar. Det hade skett förut beträffande Hudiksvall och Härnösand. Ortnamnet Köpstaden strax intill stadens första läge tyder på ett samband med äldre handelstraditioner. Flera förbindelseleder möttes dessutom i dalgången. Norrstigen,

den gamla medeltida huvudleden längs norrlandskusten, följde Selångeråns södra strand till Selånger. Den viktigaste förbindelsen var naturligtvis vattenleden från Ostersjön via Selångersån in till hamnen vid Selånger.

Den plats, som utsågs för stadens läge, låg väl skyddad mellan två bergshöjder ca en kilometer från Selångers utlopp. Här smalnar dalgången av och blir trång och ger stadsläget en strategisk placering med goda bevakningsmöjligheter. Där Selångersån kröker sig i en skarp båge och bildar en halvö mot norr, utstakades den nya staden. Genom att platsen nästan helt var omfluten av vatten kunde staden bevakas effektivare samtidigt som strandlinjen blev längre och gav mera plats för sjöbodar och båtplatser.

Den nya staden måste emellertid ganska snart ha fått problem med uppgrundningen av ån. Större segelgående fartyg slutade trafikera Selångerån upp till Kungshamn vid Selångers kyrka redan före stadens tillkomst. Likaså vet vi att kronobodarna under den äldsta stadens tid var förlagda ute vid åmynningen, dit staden snart kom att flyttas. Alltså behövde de stora kronofartygen detta hamnläge för sin lastning kanske redan vid stadens grundläggning. Varför valde man ändå att förlägga staden så långt uppströms ån? Det talar för att platsen vid åkröken redan kan ha varit en väl använd plats för marknader eller kanske båtplats för de fiskande bönderna.

Ännu en viktig anledning till stadens lokalisering till platsen var den bäck, nuv Sidsjöbäcken, som faller brant från södra bergsslutningen och mynnar ut i Selångersån alldeles vid stadsplatsen. Här fick staden nödvändig vattenkraft för smedjor, kvarnar och sågar.

D E N F Ö R S T A S T A D S P L A N E N

De nya städerna i Norrland utstakades av den utsände doktor Olof Bure, som förmodligen utarbetade stadsplanen för Sundsvall. Bures stadsplaner visar ingen påverkan från det strängt geometriska stadsplaneidealet, som börjat användas i några svenska städer. Han följde den senmedeltida planeringstyp, som eftersträvade en viss ordning genom fyrkantiga kvarter och torg. Jämfört med de något äldre städerna Härnösand och Hudiksvall fick Sundsvall en mera reglerad planering.

I övrigt är planen utformad på traditionellt medeltida sätt efter platsens topografi. Ett trettiotal kvarter följer i en båge Selångersåns skarpa krökning. Huvudgatan löper parallellt med ån på en kvartersbredds avstånd. Utmed stranden slutar kvarteren direkt vid vattnet. Smala gränder löper från huvudgatan ner till ån. Huvudgatan sträcker sig från tullporten i öster och mynnar ut i ett nära nog rektangulärt torg i stadens västra del. Torget är orienterat i öst-västlig riktning med ett kvarter för själva rådstugan som fond i väster. I öster öppnar sig torget mot vattnet.

De elva kvarteren väster om torget bryter helt orienteringen längs ån. Här är kvarteren förlagda på ömse sidor om en rak gata vinkelrät mot ån från den västra tullporten rakt ner till vattnet. De flesta kvarteren vänder dessutom kortsidan mot gatan. Tillsammans utgör de en väl sammanhållen grupp på udden. Alla kvarter på udden tycks vara relativt små och olika stora. Däremot är kvarteren i öster i det närmaste lika stora längs ån och vänder alla långsidan mot vattnet. Kvarteren i raden ovanför huvudgatan är lika långa men endast hälften så djupa.

Planlösningen kan bero på de topografiska förhållandena. Men även en praktisk funktion kan ha orsakat dessa olikheter i kvarterens form. Från åskränet söder om staden sluttar marken brant ner mot ån. Därför måste det ha varit lämpligare att förlägga kvarteren längs ån i ett smalt band. På udden däremot är marken mera plan på mitten och sluttar sedan brant ner mot ån i öster och väster.

På stadsplatsen kan Köpstadens marknader ha hållits. Närheten till den gamla handelsvägen och broläget kan tyda på att just udden varit lämplig som mötesplats. En hypotes kan vara att uddens raka gata bygger på en tidigare använd marknadsgata med permanenta eller periodvis uppställda salubodar.

De östra kvarterens långsmala form längs vattnet ger fler borgare del i stranden. För en fiskehamn borde denna kvartersform vara naturlig, menar Ture Karlström angående Gävle vid samma tid. Samtidigt menar han att en annan mera kvadratisk kvartersform utvecklar sig inne i staden där hantverkare varit verksamma, vilka inte var i samma behov av strandplats. Denna intressanta iakttagelse kan också göras i Sundsvall, där kvarteren på udden är mera kvadratiska och saknar direkt kontakt med vattnet men har anknytning till torget. Den östra delen är orienterad till ån och liknar mycket ett

fiskeläges uppbyggnad.

Kyrkans placering strax innanför tullstaketet i söder saknar liksom i Härnösand organiskt samband med stadsplanen. Kyrkan är belägen på den ås, som löper parallellt med ån. Den får därmed ett dominerande läge över staden.

Staden avgränsas av ett tullstaket, som anpassar sig efter topografin och bildar en oregelbunden långsmal figur ca 650 m lång och 250 m bred. Staketet avgränsar effektivt den viktiga vattenleden. Gränsen mot söder följer åsens sträckning fram till broläget i väster. Den fortsätter över på den norra sidan ån och svänger av mot öster på relativt plan mark ner mot ån igen.

Stadsplanen utnyttjar endast omkring hälften av det avgränsade stadsområdet. Stora områden ligger enligt kartan oplanerade. På den norra sidan är endast två kvarter utmärkta. Det övriga plana markområdet på norra sidan kan ha reserverats för utbyggnad.

D E N F Ö R S T A S T A D S B E B Y G G E L S E N

Det finns mycket få belägg för hur Sundsvalls första stadsanläggning kan ha tett sig. De enstaka kartor, som finns bevarade, utgör det bästa materialet. Tillsammans med jämförande studier av samtida städer och samhällen vid norrlandskusten kan bebyggelsebildens bli något utförligare.

Stadsplanerna från denna tid angav endast kvarter, gator och torg. Tomtindelningen med byggnader markerades inte förutom för offentliga byggnader som rådhus och kyrka. Nicodemus Tessin gjorde en utförligare kartläggning av staden 1647 i samband med flyttning och en ny stadsplan till ett nytt läge vid nuv. centrum. Tessins karta skiljer sig från den tidigare plankartan genom att han mera detaljerat angivit kvarterens oregelbundna former troligen efter utskjutande byggnader. Kvarteren är dessutom färglagda och kan ange bebyggelsens utbredning.

I huvudsak tycks bebyggelsen följa stadsplanen. Även Tessins karta omfattar ett 30-tal kvarter i staden men de är mera oklart markerade. Enstaka kvarter saknas eller är uppdelade i mindre enheter. Själva planen är enligt kartorna relativt regelbunden med antydning till rutnätssystem. Den måste ha gett bebyggelsen en grundkaraktär av relativt god ordning om den hållit sig inom de angivna

kvartersgränserna.

Stadens läge i den branta sluttningen ner mot ån måste också ha påverkat bebyggelsebildens kraftigt. Huvudgatan följde samma nivå i en båge ut mot udden medan tvärgatorna ledde brant ner till ån. Även torget var placerat i ett sluttande parti. Husen vid torgets båda långsidor var troligen byggda trappstegsvis.

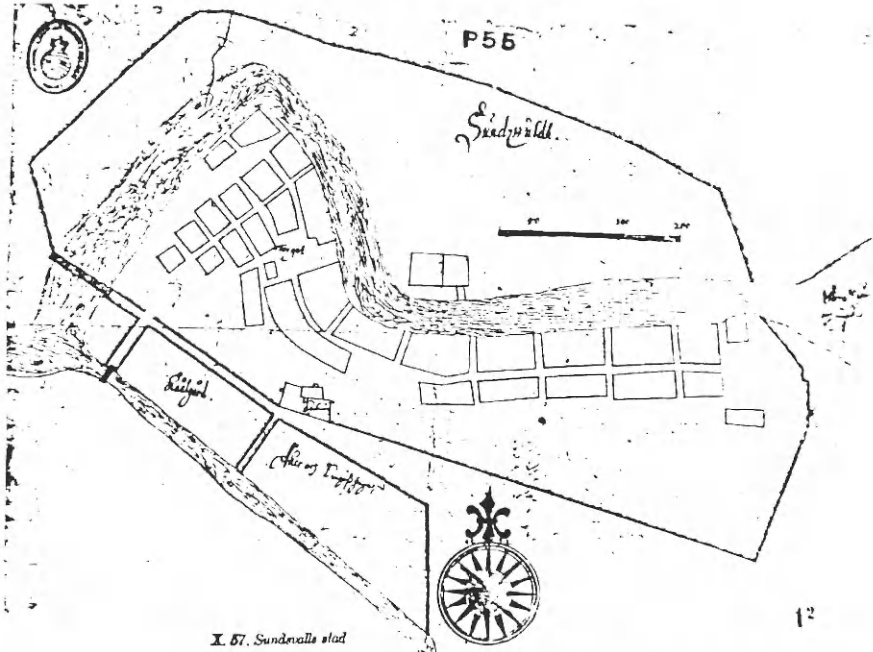
Bebyggelsen präglades främst av tomten, dess läge, funktion och husplacering. Genom samtida skildringar av andra svenska städer vet vi att gårdarna i allmänhet var tätt kringbyggda. En loftbod var ofta placerad i gatulinjen och försedd med portluder. Bostadshuset låg inne på tomten eller vid sidan av loftboden vid gatan. I övrigt kunde gårdsbebyggelsen utgöras av bodar av olika slag, bagarstugor, källare med bodar eller stugor över, stall och fähus, brygghus, verkstäder och sjöbodar. Bostadshuset utgjordes ofta av två sammanbyggda stugor med farstu emellan, som bildade en mellan-svalelänga eller en parstuga. Vinden kunde inredas som nattstuga. Enklare ryggåsstugor var också vanliga som bostadshus.

Att liknande förhållanden rådde i Sundsvall framgår av en mantalslängd från år 1623, där alla byggnader räknas upp som varje borgare hade uppfört på sin gårdstomt. Tillsammans blev det 22 bostadshus av parstugetyp med eller utan kammare, 23 bostadshus av enkelstugetyp, 9 bodar, 2 stall och hela 26 sjöbodar. Dessutom hade staden uppfört 7 parstugor med tillhörande verkstäder åt de inflyttade kronosmederna. En jämförelse med Härnösand och Hudiksvall, som har tomtkartor bevarade, visar att 3-4 tomter kunde rymmas inom de större kvarteren och 1-2 tomter i de mindre. Ett 75-tal tomter skulle då kunna rymmas i Sundsvalls första stadsanläggning.

Rådhuset låg enligt Tessins karta helt fritt i fonden av torget och har markering för ett torn samt en trappa på fasaden mot torget. Troligen var rådhuset uppfört i en våning, ev med inredd vind.

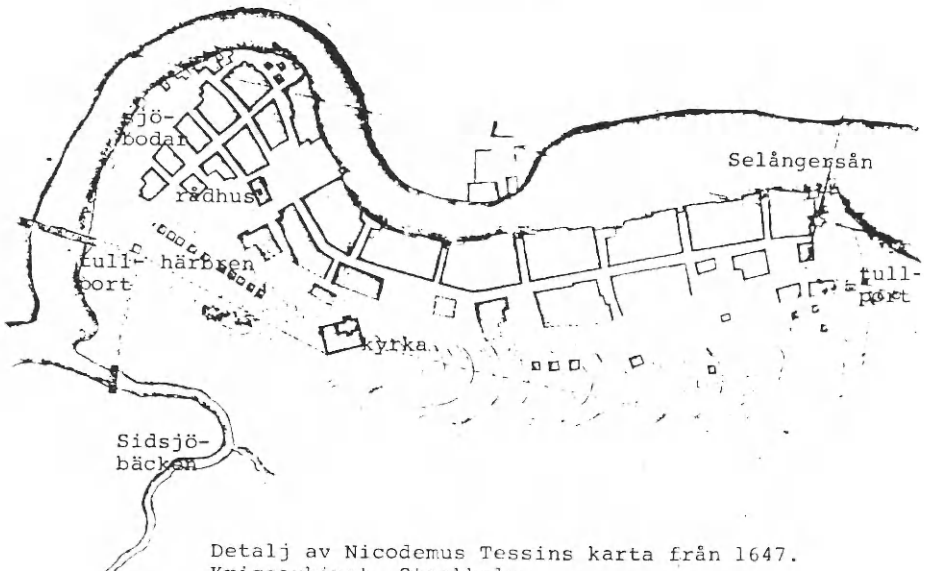
Kyrkan hade också ett fritt läge utanför tomtbebyggelsen men var sammanbyggd med tullstaketet i söder. Lantmätaren Olof Träsk har avbildat kyrkan på en karta, som han upprättade 1642. Den enkla teckningen talar om för oss att kyrkan var försedd med ett brant sadeltak, klätt med spån. Taket var dessutom prytt med takryttare och vindflöjlar. På södra långsidan fanns ett fönster och en välvd portal och en liknande portal fanns även på den västra gaveln.

Strax innanför tullstaketet på åsen låg på rad ett 20-tal härb-

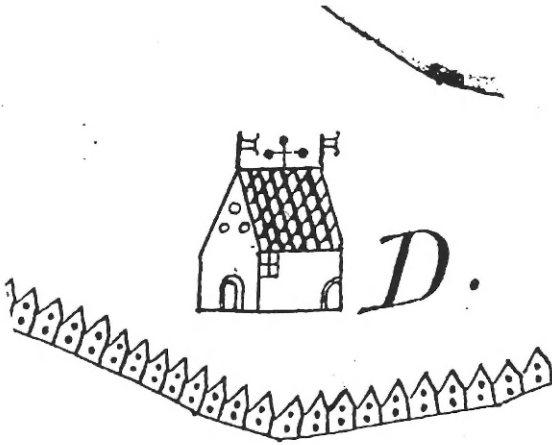

X. 87. Sundsvalls stad

Karta över Sundsvall trol från 1620-talet.
Lantmäteriverket, Gävle.

Detalj av Nicodemus Tessins karta från 1647.
Krigsarkivet, Stockholm

Detalj av Olof Träsks
karta över Sundsvall
från 1642
Stadsingenjörskontoret
Sundsvall

ren för torkning av säd. De låg för brandfarans skull utanför den övriga bebyggelsen. Liknande bebyggelse fanns även i Härnösand.

Sundsvall var länge en av Sveriges minsta städer, men den oansenliga staden måste ändå ha utgjort ett säreget inslag i den omgivande landsbygden. Ingen by kunde på långt när uppvisa en så stor samling hus. Byarna i Selångersdalen hade i regel endast 3-5 gårdar, där varje gård bestod av ett antal hus. Det kan jämföras med stadens beräknade 70-talet gårdar, som dessutom hade flera hus på tomten. Staden avvek markant från landsbygden genom det höga tullstaketet, som effektivt avgränsade stadsområdet.

SKOLAN OCH TRÄPATRONERNA: ETT KAPITEL I SKÖNS FOLKSKOLAS HISTORIA
AV CHRISTINA FLORIN OCH ULLA JOHANSSON

Under det senaste året har ett skolhistoriskt projekt tagit form med doktorander från pedagogik och historia vid Umeå universitet. Våra skilda forskningsfrågor och avhandlingsproblem hålls ihop av en övergripande frågeställning, om hur ansvaret för uppfostran och undervisning allt mer övergår från familjen till samhället genom folkskolans tillkomst och uppbyggnad. Då vårt syfte också är att studera problemen på lokal nivå såg vi det som en fördel att välja samma område för dessa djupstudier. Valet föll på Sköns församling i sundsvallsdistriktet där sågverksindustrins expansionsperiod sammanföll med folkskolans uppbyggnadsskede.

Som en gemensam bakgrund för våra respektive forskningsfrågor har vi gjort en beskrivning och analys av folkskoleväsendets framväxt i Skön mellan åren 1850-1920. I den historien spelar sågverksbolagens egna skolor en framträdande roll. Här följer det avsnitt som behandlar sågverkspatronernas intresse för folkskolesaken.

Innehållet bygger främst på källmaterial från Sköns kyrkoarkiv och Härnösands landsarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1849-1862

Kyrkostämmoprotokoll 1862-1910

Kyrko- och skolrådsprotokoll 1859-1919

Skolrådets övriga protokoll 1906-1919

Skolstatistik 1876-1914

Pensionsliggare 1893-1931

Verkskolornas handlingar 1888-1935

Skolrådshandlingar 1900-1918

Dessutom har vi använt oss av uppgifter från bolagsstämmoprotokoll från SCA:s arkiv i Merlo.

B O L A G S S K O L A N - M E L L A N H E M O C H K O M M U N

"Hvad säger nu Du om alla dessa barnen?" klagar sågverksdirektören E A Enhörning i ett brev till skolrådets ordförande, kyrkoherden i Sköns församling den 2 juni 1903. Frågan var berättigad. Vissa skolor i socknen höll på att rämna av barntillströmningen och skolrådet i församlingen fick tillgripa olika slags nödlösningar för att rymma den allt talrikare barnskaran. Under 1890-talet var problemen som svårast. Vissa år fick till och med en hel del barn utestängas från skolundervisning trots föräldrarnas klagomål. Protokollen från skolrådssammanträdena vittnar om den mångfald av svårigheter de skolansvariga i en expansiv kommun måste brottas med.

Sköns församling ligger mitt i Sundsvallsdistriktets sågverksmiljö, det viktigaste trävarudistriktet i Sverige vid 1800-talets andra hälft. Av regionens 40 ångsågar låg nio inom Sköns kommun. De nyanlagda sågarna behövde arbetskraft, och befolkningsökningen i församlingen blev explosionsartad. Under åren 1850-1890 steg invånarantalet från drygt tusen till cirka 11 000 människor. Med arbetarnas familjer kom barnen. Trycket på skolmyndigheterna ökade.

Figur A. Ångsågar i Sundsvallsdistriktet 1890

▨▨▨▨ = Sköns församlingsgräns

Källa: Cornell, L. Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860-1890. 1982, s 35.

Fig B-E. Antal lärartjänster i Sköns församling vid olika tidpunkter.

- ♂ = Folkskollärare (manlig) ● = församlingsskola
- ♀ = Folkskollärarinna ▲ = bolagsskola
- × = Småskollärarinna

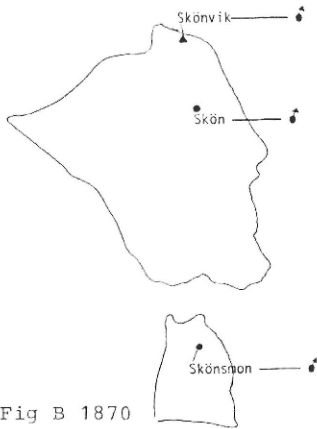

Fig B 1870

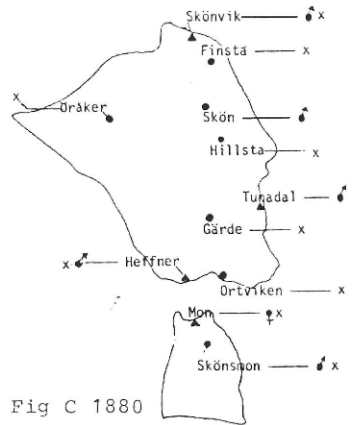

Fig C 1880

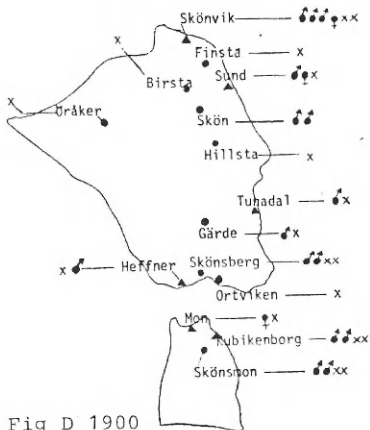

Fig D 1900

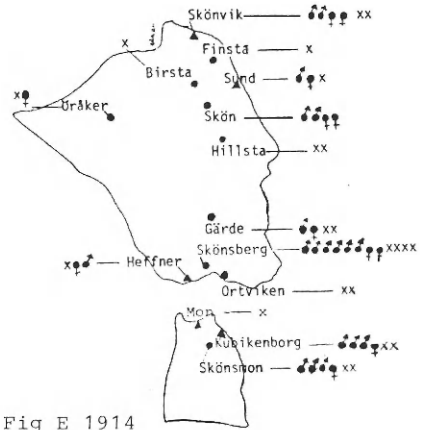

Fig E 1914

Som figurerna B-E visar utvecklades skolväsendet i Skön relativt snabbt. Detta kan till stor del tillskrivas sågverksbolagens engagemang i skolfrågan. De flesta bolagen inrättade och bekostade nämligen egna skolor för sina arbetares barn. Denna verksskoleepok blev - som framgår av tabell 1 - ett halvsekel långt mellanspel i den svenska folkskolans historia.

Tabell 1. Några tidpunkter i bolagens och deras skolors historia

Bolag	Den första ångsågen anläggs år	Aktiebolag bildas år	Startår för folkskola	Startår för småskola	Verksskolan upphör år
Tunadal	1848	1870	1872	1886	1905
Skönvik	1861	1861	1870	1875	1920
Heffner	1868	1887	1872	1875	1929
Mon	1851	1867	1878	1876	1907
Kubikensborg	1869	1889	1885	1885	1920
Sund	1857	1876	1886	1891	1920

Verksskolorna var formellt inordnade i församlingens skolväsen och liksom dessa underställda domkapitel och folkskoleinspektion. Men deras ekonomi och skötsel var sågverksägarnas angelägenhet, och dessa fick i ett kungligt brev 1887 också befogenhet att själva tillsätta sina lärare. Lärartillsättningen skulle visserligen godkännas av skolrådet, med det var en ren formalitet. Undantagslöst förklarade sig skolrådet "icke hafva något att erinra med anledning af denna tillsättning."

Varför gjorde då sågverksägarna i allmänhet så betydande insatser för församlingens skolväsen? På denna frågan finns många svar, men till att börja med kan vi konstatera att såväl de som skolans lokala styresmän tydligen betraktade arbetarbarnens skolgång som en träpatronernas självklara angelägenhet.

1867 stod det klart att ett nytt och mer ändamålsenligt skolhus måste byggas vid kyrkan. Innan arbetet med detta påbörjades skulle man undersöka sanningshalten i de rykten, som berättade att ägarna av Tunadals och Skönviks lastageplatser bestämt sig för att inrätta enskilda skolor där. I så fall behövde församlingens blivande lärosal inte beräknas "till utrymmet för mer än 100 barn à 200 kub. fot luft för hvarje.....".

Ryktet talade sant. Tunadals Carsten Jacobsen tillkännagav att en skola skulle inrättas på verkets bekostnad, och samma besked lämnades av disponenten vid Skönvik. Sågverken skulle dessutom bidra till församlingens gemensamma skolhus, då inga garantier fanns att inte de enskilda skolorna kunde komma att indragas. Heffners och Mons sågverk följde snart Tunadals och Skönviks exempel. Längre tid tog det för grosshandlare Enhörning på Kubikenborg, och upprepade påtryckningar gjordes för att förmå honom att "ofördröjligen fullgöra sitt vid kyrkostämman den 8 mars 1878 gifna löfte" att hålla egen skola för befolkningen på Kubikenborg. 1885 eller samma år som J A Enhörning gick ur tiden och brorsonen E A Enhörning tog vid, stod Kubikenborgs första skolhus färdigt att tas i bruk. Såväl skolmyndigheter som verksägare såg alltså bolagsskolorna som en naturlig lösning på problemen med arbetarbarnens skolgång. Vad låg då bakom denna deras uppfattning?

Till att börja med kan vi konstatera, att folkskolestadgan lämnade ett stort spelrum för den lokala organisationen av folkskolan, och enskilda skolor var officiellt sanktionerade, om bara de anordnades i enlighet med gällande föreskrifter. Inget hindrade därför bolagsherrarna från att inrätta egna skolor, men de kunde heller inte tvingas därtill. Skolor i bolagens regi - det förutsatte ett positivt intresse för saken från bolagsledningens sida. Vari bestod då detta?

Förutom det vällovliga syftet att ge sågverkens barn möjligheter att njuta av kunskapens frukter, kan även mer krassa motiv sägas ligga bakom sågverksbolagens engagemang i skolfrågan. I den förut refererade undersökningen av sågverksarbetarnas levnadsfrågor från 1880 framstod just skolor och uppfostran som medel att erhålla en lojal och väldisciplinerad arbetarstam. Genom att hålla barnen i välskötta skolor band sågverksägarna familjerna och därmed arbetskraften till sig i ett patriarkaliskt förhållande. Att upprätta speciella skolor för sågverksarbetarnas barn gav också tillfälle till kontroll och disciplinering av barnens liv och tankar. Barnen kom under uppsikt både i fysisk och psykisk bemärkelse. I bolagsägarnas ansökan om befogenhet att själva anställa lärare framskyntar sådana motiv:

Församlingens befolkning består till hufvudsaklig del af vid sågverken bosatta arbetare, och det har visat sig öfverstiga skolrådets förmåga att tillhålla dessa att ordentligt sända sina barn till församlingens skolor, hvaremot vi i vårt förhållande af arbetsgifvare kunnat ålägga dem att låta barnen bevista de af oss

underhållna skolorna....

Utom att det är förenadt med svårighet att förmå dessa att ordentligt bevista skolorna uppväxa de under sådana förhållanden, att det erfordras en särskild förmåga att bland dem hålla ordning. För att erhålla äfven i detta hänseende lämpliga lärare aflöna vi dessa i allmänhet högre än församlingarne och äro derföre i tillfälle att anställa de bästa som stå att få.

Bolagsskolorna som pedagogiskt fenomen kan också ses som barn av den tid då ansvaret för uppfostran och undervisning i ett första steg överflyttas från familjen till samhället. De bildar en brygga mellan gammalt och nytt på uppfostrans område, på samma sätt som de lokalsamhällen som uppstod kring sågverken utgjorde ett mellanled i övergången från bondesamhälle till industrisamhälle. Liksom i det traditionella bondehushållet var boende, arbete och fritid där fortfarande en rumslig enhet. Sågverksägaren trädde i föräldrarnas ställe som ansvarig för barnens undervisning. Bolagsskolan blev en "storfamiljskola" med sågverksherren som storfamiljens överhuvud.

B Ö R J A N T I L L S L U T E T

Folkskoleväsendet i Sköns församling nådde enligt samtida bedömare snart en hög utvecklingsnivå, vilket till stor del tillskrevs sågverkens insatser. Men eftersom inga stadgor eller paragrafer tvingade dessa att hålla skolor, svävade ett ständigt hot om verksskolornas nedläggning över skolrådsledamöternas huvuden. Det gällde därför att hålla bolagsherrarna på gott humör:

Skolrådet vill uttala sin synnerliga tillfredsställelse och djupt kända förbindliga tacksamhet för det allenastående intresse och de stora uppoffringar disponenten och riddaren E.A Enhörning städse gjort med afseende på skolväsendet vid Kubikenborgs sågverk, hvilket kommer hela församlingen till godo. Genom protokollsutdrag skulle herr Enhörning delgifvas detta skolrådets uttalande.

Men också skolhistorien har sin gång. Folkskolan i Skön fick med tiden en allt fastare organisation, där det blev allt svårare att inordna de privata bolagsskolorna.

Ett första problem gällde lärartillsättningen. Enligt den förnyade stadgan rörande folkundervisningen från år 1882 skulle minst en lärare vid varje folkskola vara ordinarie och som sådan väljas av kyrkostämman efter skolrådets förslag. Sågverksägarna som dittills själva tillsatt sina lärare sade sig först "heldre underkasta sig olägenheten att förlora statsanslaget än att förlora rättigheten

att till- och afsätta sina lärare, hvilka de ensamt aflönade och derföre ville hafva magt att utan skolrådets inblandning bestämma öfver."

Men snart uppstod ett annat och närbesläktat problem, som gällde verkslärarnas trygghet på ålderns dar. För att göra dem delaktiga i Folkskollärarnes Pensionsinrättning ställdes som villkor bl a att de tillsattes i författningens ordning dvs av skolråd och kyrkostämma. Genom det förut omtalade kungliga brevet av år 1887 beviljades dock sågverksägarna dispens från detta villkor. De fick sin begärda rätt att själva tillsätta sina lärare, samtidigt som dessa inordnades i det statliga pensionssystemet.

Exemplen ovan utgör de första tecknen på att en statligt styrd och kontrollerad skolinstitution i längden inte kan rymma privata bolagsskolor. Det första steget mot deras avveckling togs åren efter sekelskiftet. I den händelsen blev O.S., en ordinarie lärare vid Tunadals folkskola, en ofrivillig huvudperson. På hösten 1902 behandlade skolrådet följande skrivelse från honom.

Då jag på grund af iråkad svårartad strupsjukdom och däraf förorsakad heshet är oförmögen att tjänstgöra i skolan månända för all framtid, då jag saknar egna tillgångar och icke får pension, om jag lämnar tjänsten, men själf måste aflöna vikarie utan något statsbidrag åt densamma, nödgas jag härmed ödmjukligen anhålla att skolrådet för sin del ville föreslå och hos kyrkostämman verka för, att behöfligt understöd lämnas mig.... till dess jag om Gud vill, återvinner hälsa och kan själf försörja mig och min familj...

Ja, vems skyldighet är det att ställa så att O.S. kan försörja sig och sin familj, och vems är skyldigheten att sörja för att hans lärartjänst vid Tunadal upprätthålls? Dessa frågor utlöser en konflikt mellan skolrådet och Tunadals bolagsledning, och i denna bollar O.S. mellan skolråd, bolagsledning och fattigvårdsstyrelse. I sin ilska över att skolrådet inte i Tunadalsdirektörens ögon fullgör sina åligganden beslutar denna att i fortsättningen inte taga någon som helst befattning med skolväsendet på platsen.

Skolrådet har krismöten. En arbetsgrupp tillsätts för att utreda frågan. En svarsskrivelse till Tunadalsbolaget författas, som personligen överlämnas till bolagsdirektören. Men alla vädjanden är förgäves, och inget maktspråk hjälper. Tunadalsskolan upphör definitivt 1905.

Konflikten som ledde till Tunadalsskolans nedläggning hade många bottnar. Ytterst hade den sitt ursprung i det oklara ansvarsförhål-

landet för verksskolorna och dess lärare. Trots att de var helt frivilliga åtaganden från bolagens sida var de underställda alla de paragrafer som reglerade skolans verksamhet. De stridande parternas argument och motargument innehåller exempel på sådana oklarheter:

- Innebar det kungliga brevet endast en rättighet och inte en skyldighet för bolaget att hålla lärare vid sin skola?

- Om Tunadal hade rätten att anställa lärare, vem hade då rätt att avskeda dem?

- Vems skyldighet var det att ordna vikarie för O.S. - skolråd, bolagsledning eller O.S. själv?

Förutom sådana juridiska formella aspekter lades också moraliska synpunkter på problemet. På så sätt blev kontroversen till en del prestigeladdad och personlig och utvecklades till en kamp mellan skolrådets viljestarke ordförande och Tunadals dynamiske chef. En folkskollärare kommenterar i efterhand i sina minnesanteckningar detta så: "Två stora ryms inte i samma påse."

Fallet med den obotligt sjuke Tunadalsläraren är också ett exempel på hur enskilda människooöden på ett mikroplan speglar större strukturella skeenden. O.S. blir den som skriver det första kapitlet i verksskolornas avveckling.

. O C H S L U T E T

Tunadalsskolan, en av de äldsta, blev alltså den första att upphöra. Närmast i tur kom Mons Trävaruaktiebolag. 1905 meddelades att bolagsstämman beslutat att lägga ned folkskolan vid Mon.

Åter gungar marken under skolrådets fötter. I protokollen möter vi ett helt batteri av argument och skäl varför skolrådet inte kan efterkomma bolagets begäran att ta befattning med folkskolan i Mon:

Skolrådet vill och kan icke påtaga sig ansvaret för följderna af ett sådant åtagande. Bland redan nu skönjbara följder må antydas: De öfriga verksskolornas indragande; stillastående och tillbakagång i församlingens skolväsen; minskade lärare- och lärarinne-löner; ovilja mot folkskolan och hennes målsmän och slutligen mycket betungande och tidvis odrägliga kommunala utskylder....

Men liksom i Tunadalskonflikten stod skolrådet utan möjligheter att sätta makt bakom orden. Hänvisningar till moraliska skyldigheter och traditioner som inte motsvaras av lagstadgade skyldigheter kunde inte få ett mäktigt sågverksbolag att ändra ståndpunkt. När bolaget tillkännagav sitt definitiva beslut att indraga sin folkskola,

andades skolrådsprotokollet en viss resignation: "Skrifvelsen lästes och lades till handlingarna." Mons bolagsmän såg naturligtvis främst till sina egna intressen och tolkade skeendet utifrån dem. Men för en sentida bedömare förefaller ändå deras argument mer grundade i verkligheten än skolrådets. I sina övertalningsförsök för att få bolaget att inte lägga ned skolan skrev skolrådet bl a följande:

Genom sina skolor hafva sågverkens ägare och styresmän kommit i ett personligt och patriarkaliskt förhållande till sina arbetare och deras familjer, samt blifvit i tillfälle att utöfva inflytande på och mycket förbättra barnens undervisning och uppfostran.... Genom sin husbonderätt kunna de utöfva ett mycket kraftigare inflytande beträffande disciplin och ordentlig skolgång än skolrådet, som är bundet vid omständiga laga former, förmår."

Bolagsmännens syn på saken var denna:

Det af skolrådet omnämnda patriarkaliska förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare är som bekant fullständigt undergräfvadt genom den socialistiska fackföreningsrörelsen. Ej heller har arbetsgifvaren någon som helst husbonderätt öfver de arbetare han använder, hvaremot skolrådet ju enligt folkskolestadgan besitter ett visst husbondevälde öfver i skolåldern varande barn."

Så här i efterhand är vi benägna att ge bolagsherrarna rätt.

De patriarkala banden mellan arbetare och sågverksägare höll på att upplösas. Den tid var förbi då sågverkspatronens ansvar för arbetarbarnens skolgång var en självklarhet. Bolagsskolorna började allt mer att framstå som anakronismer.

Det dröjde dock ett drygt decennium innan verksskoleepoken fick sin definitiva slutpunkt. Den 11 januari 1920 bekräftade ett kyrkostämmebeslut församlingens övertagande av så gott som allt ansvar för de kvarvarande bolagsskolorna. Detta övertagande passerade obemärkt och helt utan upprörda diskussioner. Också i de lokala skolpolitikernas ögon hade folkskolan nu blivit en samhällets och kommunens och inte en träpatronernas angelägenhet.

FRÅN VÄRMLAND TILL VÄSTERNORRLAND (ALNÖ)
AV ANDERS NORBERG

År 1849 grundade grosshandlaren J E Söderberg Tunadals ångsåg i Sköns socken. Detta blev upptakten till Norrlands industriella utveckling. Sågverksrörelse hade bedrivits i Norrland ända sedan 1500-talet, men först under 1800-talet började man exportera sågade trävaror i större skala från de norrländska vattensågarna. Den största vattensågen i Sundsvallsdistriktet var Matfors, som länge var Sveriges största sågverk och hade en vida större produktion än de flesta ångsågarna. Matfors sågverk ägdes av firma James Dickson & Co i Göteborg. Denna firma hade tidigare bedrivit en omfattande skogs- och sågverksrörelse i Värmland och Dalsland, samt var ägare till Trollhätte sågverk. Under 1850-talet flyttade man sin verksamhet från västra Sverige till älvarna längs Norrlandskusten bl a Ljusnan (Askesta), Ljungan (Matfors) och Umeälven (Baggböle). Hos Dicksons arbetade många värmlänningar med skogsarbete och flottnig samt vid sågverken.

Antalet sågverk längs Norrlandskusten ökade och allt mer arbetskraft behövdes för att driva dessa och för att få fram timmer till sågverken. Värmlänningarna, som var väl förtrogna med arbetet och hade lärt känna både skogen och sågverkssamhällena, kom att utgöra en betydande del av arbetskraften vid dessa industrier.

Den norrländska sågverksindustrins framväxt kom vid en tidpunkt då stora delar av södra Sverige var överbefolkade, främst Småland, Öland, Dalsland, Värmland och Dalarna. Många människor i dessa landskap försökte få sin utkomst i andra delar av landet, främst Stockholm, eller genom att emigrera till i första hand Nordamerika. I synnerhet för värmlänningarna kom sågverksindustrin i Norrland att verka som ett alternativ till emigrationen och många värmlänningar begav sig på arbetsvandringar dit.

En av dessa värmlänningar, bondsonen Anders Jonsson från Tobyn i Mangskog, lämnade hemmet i december 1871 för att bege sig till Norrland på skogsarbete tillsammans med sina bröder. Han var född i december 1852 och var således 19 år, när han gjorde sin första arbetsvandring till Norrland. Anders Jonsson är en typisk representant för de värmländska arbetsvandrarna på 1870-talet och hans efter-

lämnade dagbok, som förvaras på Emigrantregistret i Karlstad, innehåller information om arbetsvandringar till skogarna i västra Hälsingland, västra Medelpad och Härjedalen, samt till sågverken i Sundsvallsdistriktet.

Anders Jonsson arbetade i flera vintrar under 1870-talets början i timmerskogen samt tillbringade somrarna 1872-1875 vid Skönviks sågverk i Skön. Sommaren 1876 arbetade han vid Sunds ångsåg, likaledes i Sköns socken. Han slutade den 17 augusti och begav sig till Rödestrands sågverk på Alnö och arbetade där till den 2 november, då han begav sig till timmerskogen. Somrarna 1877 och 1878 arbetade han som hjälpsågare vid Alviks sågverk på Alnö efter att ha tillbringat mellanliggande vinter i Ramsjö, Hälsingland.

På hösten 1878 återvände Jonsson till Mangskog efter att ha varit i Norrland i sex hela år. Han tillbringade vintern hemma i Mangskog eftersom det var liten skogsavverkning i de norrländska skogarna denna vinter. På våren 1879 beslöt Jonsson att inte fara till Norrland utan till Nordamerika i stället. Han lämnade hemmet i Mangskog den 26 mars 1879 och reste med tåget till Kristiania och därifrån vidare med båt till Amerika. Jonsson återvände till Sverige år 1890 och bosatte sig först i Mangskog och senare i Gräsmark.

Anders Jonssons levnadshistoria delas av många värmlänningar under 1800-talet. Man tillbringade sin ungdom i Norrland, som arbetsvandrare och arbetade både i skogen och på sågverken. En del emigrerade till Nordamerika efter en tid, medan andra bosatte sig i Norrland eller i Värmland.

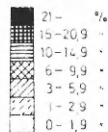
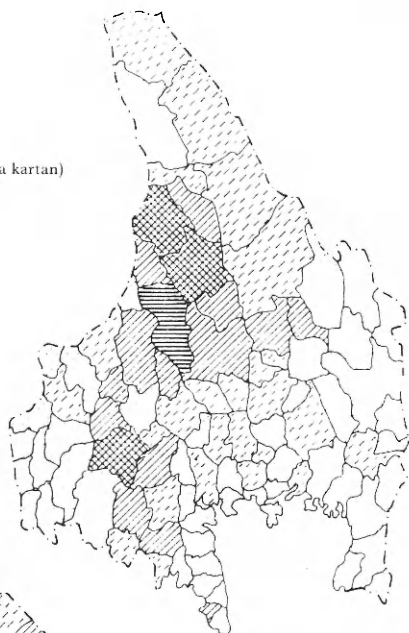
V Ä R M L Ä N N I N G A R N A I V Ä S T E R N O R R L A N D S L Ä N

Den första ångsågen etablerades, som tidigare nämnts, år 1849. Några år senare byggdes ångsågar vid Wifsta Varf i Timrå och vid Mons sågverk söder om Sundsvall. År 1870 fanns det 16 sågverk i Sundsvallsdistriktet, varav tre på Alnö, nämligen Eriksdal, Nyvik och Alvik. Trettio år senare fanns det 44 ångsågar i Sundsvallsdistriktet, varav 16 på Alnö. Totalt har Alnö haft 19 sågverk. Det sista export-sågverket, Karlsvik, lades ned 1963.

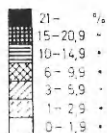
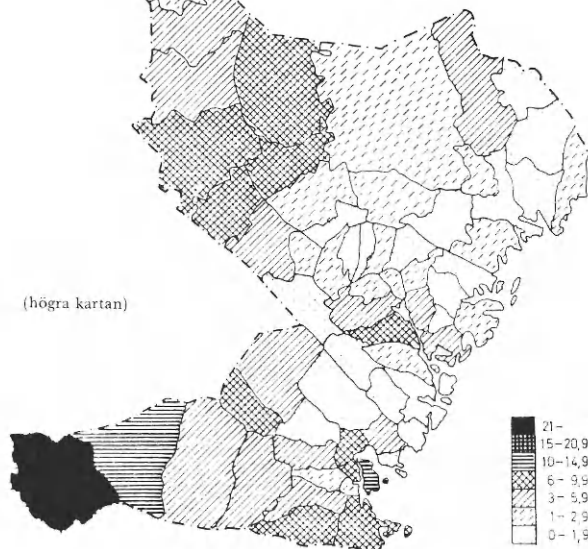
Gustav Sundbärg beskriver i emigrationsutredningen utvecklingen i Sundsvallsdistriktet på följande sätt: "Här har vi alltså haft ett litet 'Amerika i Sverige'. Skada blott att detta 'Amerika' är så

Antalet inflyttade värmlänningar till församlingarna i Västernorrlands län i procent av den totala inflyttningen (högra kartan), samt dessa värmlänningars andel av den totala utflyttningen från respektive församling i Värmlands län (vänstra kartan) åren 1860–1894.

(vänstra kartan)

(högra kartan)

Källa: Inflyttningslängderna för församlingarna i Västernorrlands län åren 1860–1894 (HLA); Summeriska folkmängdstedogörelser för församlingarna i Västernorrlands och Värmlands län åren 1860–1894 (SCB).

litet, och att - som vanligt - utvecklingsperioden blef för kort".

Mellan 1860 och 1900 fördubblades dock Västernorrlands befolkning från 116.000 till 232.000 innevånare. Denna befolkningsökning berodde främst på ett kraftigt födelseöverskott (111.500 personer), medan inflyttningsöverskottet var 3.800 personer under perioden 1860-1900. Det låga flyttningsöverskottet för Västernorrlands län beror dels på en omfattande emigration som för perioden 1879-1900 uppgick till över 15.000 personer, dels på en inrikes flyttningsförlust på 3.500 personer under 1890-talet. Om man bortser från dessa flyttningsströmmar så hade Västernorrlands län ett inflyttningsöverskott gentemot övriga delar av Sverige på närmare 23.000 personer. Detta avspeglar sig i länets födelseortsfält. År 1860 var nästan 97% av innevånarna i Västernorrlands län födda inom länets gränser. Motsvarande siffror för år 1900 var drygt 86%. I absoluta tal motsvarar detta 3.600 personer år 1860 och 30.700 år 1900. I den sistnämnda siffran ingår ca 2.500 immigranter, företrädesvis från Finland och Norge.

Varifrån kom de inflyttade till Västernorrlands län? De flesta var födda i Norrland, främst i Västerbottens, Jämtlands och Gävleborgs län. Många kom även från Svealand och då framförallt från Värmlands län. Värmlänningarna var år 1890 t o m fler än de som var födda i Västerbottens län (5.248 mot 5.068 personer). År 1900 hade antalet i Värmland födda minskat något, medan antalet i Västerbottens län födda hade ökat. Fyrtio år tidigare fanns det i Västernorrlands län 377 personer, som var födda i Västerbottens län mot 168 personer födda i Värmlands län. Det var således en betydande inflyttning av värmlänningar till Västernorrlands län under senare delen av 1800-talet. En genomgång av flyttningslängderna för Västernorrlands läns församlingar visade att inte mindre än 7.807 personer flyttade från Värmlands län till Västernorrlands län åren 1860-1894. De flyttade företrädesvis till sågverkssocknarna i Sundsvallsdistriktet och i Ådalen. Även till skogsförsamlingarna i västra Medelpad och västra Ångermanland var inslaget av värmlänningar stort. Däremot var det få som flyttade till norra Ångermanland (Örnsköldsviksdistriktet).

De församlingar, som hade den procentuellt sett största inflyttningen av värmlänningar var skogssocknarna Haverö och Borgsjö i västra Medelpad samt industrisocknen Alnö. Mellan 1860 och 1894 svarade inflyttningen från Värmlands län i dessa socknar för mer än 10%, i Haverö för mer än 20%, av den totala inflyttningen.

I absoluta tal var inflyttningen störst till Skön (1.198 personer), Alnö (665 personer) och Njurunda (543 personer). Vi kommer i fortsättningen att koncentrera oss på den värmländska inflyttningen till Alnö.

V Ä R M L Ä N N I N G A R N A P Å A L N Ö

De första värmlänningarna, som flyttade till Alnö direkt från Värmland, hette Anders Gustaf Hellgren och Johan Erik Eriksson. Hellgren var född i Sunne 1848 och flyttade till Jervik på Alnö den 12 mars 1869. Han fick troligen arbete vid Eriksdals sågverk, som uppfördes på mark tillhörande Jerviks by samma år. Hellgren gifte sig 1874 med pigan Karolina Söderström från Burträsk. Hon hade flyttat till Alnö den 9 november 1871. År 1873 födde hon en dotter på Alnö. Makarna Hellgren fick åtta barn tillsammans, vilka samtliga överlevde till vuxen ålder. I december 1874 köpte makarna en del av en tomtlägenhet i Nysäter, vilken de sålde 1878. År 1889 köpte de en lägenhet i Röde för 75 kr, som året därpå såldes till Sunds AB för 375 kr. År 1891 köpte Hellgrens ånyo en lägenhet i Röde. Denna gång var köpeskillingen 2.500 kr.

Hellgren arbetade åren 1886-1889 vid Johannesviks sågverk. År 1886 arbetade han 38 veckor vid verket och tjänade då 619:24 kr. Flera av barnen arbetade också vid Johannesviks sågverk i slutet av 1880-talet och under 1890-talet, som knubbpojkar, splitvedsjäntor, ribbdragare, ströpojkar eller som hjälp i jordbruket. När de blev äldre var de stabbläggare eller arbetade på sågen. Wendla (f 1873) arbetade vid Johannesvik 1889, 1890 och 1891. Hon tjänade 1889 1 kr och 50 öre vid arbete i samband med tröskningen. Viktor (f 1875) var anställd vid Johannesvik åren 1886-1901. Det första året tjänade han 5:37 kr för fyra veckors arbete. År 1897 ingick han i ett arbetslag som tjänade 1.255:47 kr, samt hade dessutom en inkomst på 115:67 kr. Adolf (f 1877) arbetade vid Johannesvik 1888-1895 och 1898-1901. Han tjänade 1888 35:23 kr för åtta veckors arbete under augusti och september. Hilma (f 1879) arbetade vid sågverket åren 1891-1897. Hon var endast anställd några få veckor om året, vilket också Alida (f 1886) var åren 1895-1898 och 1900-1901. Hjalmar (f 1881) och Otto (f 1888) däremot var båda fast anställda vid Johannesvik, Hjalmar under åren 1890-1900 och Otto åren 1895-1901. Även den näst yngsta dottern Alma (f 1890) var under en kortare period anställd

vid sågverket år 1899.

Familjen Hellgren blev snabbt assimilerad i de uppväxande industrisamhällena kring Alnös många sågverk. Man köpte lägenhet och byggde en egen fastighet. Hellgren blev med tiden faktor på Nyviks sågverk och blev en ansedd man i bygden. Även flera av sönerna blev faktorer.

För många av de inflyttade värmlänningarna tedde sig inte bosättningen på den nya arbetsplatsen lika ljus som för Hellgrens. Man blev ofta hänvisad till att bo i de hastigt uppspikade arbetarkasernerna eller i undermåliga bostäder, som bönder och torpare hade att erbjuda. För många av dessa blev flyttningen till Alnö och Västernorrland en etapp på vägen till någon annan del av Sverige eller till Nordamerika. Många blev också kvar i Sundsvallsdistriktet och flyttade från det ena sågverket till det andra.

Den andre värmlänningen, som flyttade till Alnö år 1869, Johan Erik Eriksson, får exemplifiera de som ej blev bofasta på Alnö. Han var född i Stora Kil år 1843 och flyttade från Kristinehamn till Fröst på Alnö. Efter två år flyttade han till Skön, och hans senare öden är inte kända.

Av de 665 personer, som flyttade direkt från Värmlands län till Alnö åren 1869-1894 bodde 344 kvar på Alnö det sistnämnda året. 67 hade flyttat tillbaka till Värmland, medan 83 emigrerat i huvudsak till Nordamerika. 171 personer hade flyttat till någon annan plats i Sverige, företrädesvis till någon annan sågverksförsamling i Sundsvallsdistriktet.

Varifrån kom värmlänningarna på Alnö? Inflyttningen till Alnö har stora likheter med flyttningmönstret för hela Västernorrlands län. Det är främst från Fryksdals härads nedre tingslag (Gräsmark, 107 personer och Sunne, 90 personer), Fryksdals härads övre tingslag (Fryksände, 18 personer), Älvdals härads nedre tingslag (Norra Råda, 21 personer), Jösse härad (Mangskog, 41 personer), Kils härad (Grava, 18 personer), Näs härad (Kila, 53 personer) och Gillbergs härad (Glava, 39 personer), som inflyttningen till Alnö varit störst åren 1869-1894.

Vilken betydelse har inflyttningen av värmlänningar haft för Alnös befolkningsutveckling? År 1870 bodde det 15 personer, som var födda i Värmlands län på Alnö. Tio år senare uppgick deras antal till 204 personer (7% av Alnös befolkning) och år 1890 till 488 personer (9,5 % av befolkningen). År 1900 hade antalet Alnöbor födda i Värm-

lands län minskat till 446 personer och de utgjorde då 6,5 % av befolkningen. År 1890 fanns det 792 familjer (hushåll) på Alnö. I drygt 16% av dessa fanns det en eller flera personer, som var födda i Värmlands län. År 1890 hade faktiskt var sjätte alnöbo värmländskt påbrå.

Sammanfattningsvis kan sägas att inflyttningen av värmlänningar till Västernorrlands län under 1800-talets senare hälft hade stor betydelse för detta läns befolkningstillväxt, och i synnerhet för de skogs- och industrisocknar, som hade den största inflyttningen. För Alnös del räknade var sjätte familj år 1890 släktskap med Värmland, en siffra som ännu vid mitten av 1900-talet torde vara relevant.

NILS AUGUST FLODÉN, "SÅGVERKSPATRONERNAS SKILDRARE", (1889-1984)
AV LARS-GÖRAN TEDEBRAND

Skriftställaren, f. lantbrukaren och filosofie hedersdoktor Nils August Flodén, Västerböle, Attmar, avled på annandag påsk. Den 3 augusti skulle han ha fyllt 95 år. Nils August Flodén tillhörde en mycket gammal bondesläkt. På fädernet kan 17 generationer, med förgreningar till prästgårdar och järnbruk, följas bakåt. Farfadern, hemmansägaren Aron August Flodén, skänkte 1882 till dåvarande Wester-Norrlands Läns Museum ett köpebrev på pergament från 1475. Nils August var en av det tidiga 1900-talets fåtaliga bondestudenter i Medelpad. Efter studentexamen vid Sundsvalls läroverk 1908 studerade han juridik vid Uppsala universitet läsåret 1908-09. Det var dock aldrig hans avsikt att för någon längre tid stanna vid akademien. Han säger själv härom i ett sammanhang: "Min önskan var enkel och klar: att fullfölja släkttraditionen sedan ett halvt årtusende i hemsocknen och bli bonde".

Efter att ha återbördats till "Böloom" kom Flodén att ägna sig åt jordbruk men också affärsverksamhet inom "bondebanken" Attmars Sparbank, där fadern, Per Oscar Flodén, var direktör. Redan som ganska ung anförtroddes han ett flertal offentliga värv. Sålunda var han ordförande i Attmars kommunalstämma och kommunalfullmäktige. Inom jordbrukets föreningsrörelse var han en pionjär, bl a som en av initiativtagarna till Medelpad-Norra Hälsinglands Mejeriförening 1926. Under flera årtionden var Flodén också en förgrundsfigur inom hembygds- och spelmansrörelsen.

Nils August Flodén debuterade 1916 som författare med en finstämd samling natur- och kärlekslyrik, "Äventyr", utgiven på P.A. Norstedt och Söners förlag. Även senare har han publicerat tillfällighetsvers och dikter på attmarsmål. På kultursidorna i Sundsvalls Tidning och Östersunds-Posten var han en ofta sedd medarbetare. Större delen av Flodéns författarskap behandlar emellertid sågverksägarna i Sundsvallsdistriktet, bondekooperationen i Medelpad, Attmars historia samt Sundsvalls industrihistoria. 1949, 100 år efter den första ångsågens tillkomst vid Tunadal i Sköns socken, utgav han det redan smått klassiska arbetet "Sågverkspatronerna". På en genomarbetad, personlig och ibland nästan sirlig prosa skildras här sågverksindu-

strins grundarperiod i Sundsvallsdistriktet med särskild hänsyn till sågverksägargruppen. Flodéns farfarsfar, Per Flodén, var en tid bruksägare på Torpshammars bruk och man kan inte ta miste på att han känner sig själsbefryddad med de gamla patronerna, en ofta missförstådd pionjärgrupp under den norrländska industrialismens barndom.

"Sågverkspatronerna" fick en fortsättning 1959, då Flodén utkom med en andra del "Sågverkspatronerna II. Guld och gröna skogar". Bägge dessa arbeten bygger på omfattande person- och företagshistoriska forskningar och utgör viktiga bidrag till kännedomen om den svenska industriföretagarklassen under det industriella genombrottet. I viss mån erinrar de om de kollektivbiografier, som numera blivit så vanliga inom historieforskningen. Det var också främst för sina forskningar om sågverksägarna som Flodén promoverades till hedersdoktor vid Uppsala universitet 1979, 70 år efter sitt akademiska studieår. Lagom till det dubbla jubileumsåret utkom också en nyttgåva av den sedan länge ur bokhandeln utgångna första delen av "Sågverkspatronerna". Här kunde Flodén även göra vissa intressanta tillägg till den tidigare skildringen. Det viktigaste handlar om hur det dicksonägda Svartvik på 1890-talet övergår till ett norrländskt konsortium med norrmannen G.P. Braathen i spetsen.

Kring Flodéns magnum opus grupperar sig en rad skrifter av ofta betydande intresse. I fjärde delen av Jämtlands och Härjedalens historia (1963) behandlar Flodén i kapitlet "Skogen får värde" enskilda sågverksägares och bolags inköp av bondeskog 1810-1880. Kapitlet ger punktbelysning åt en viktig fas i den norrländska bolagsexpansionens historia. Även i övrigt har Flodén behandlat industrihistoria, t ex i arbetet "Sundsvalls verkstäder" (1956), skrivet tillsammans med Gunnar Arpi.

Ett helt annat ämnesområde tar Flodén upp i boken "Medelpads bönder i samverkan" (1966). Mot bakgrund av 1920- och det tidiga 1930-talets jordbrukskris skildras jordbrukskooperationens framväxt i Medelpad. Detta arbete har stor betydelse för kännedomen om den moderna norrländska bonderörelsens historia. Av Flodéns produktion i övrigt bör särskilt nämnas det lokalhistoriska arbetet "Bygd och kyrka. Attmars kyrka 1763-1963" (1963). Som medförfattare hade han här den originelle ortnamnsforskaren, kyrkoherde Erik Bruce. Om Flodéns vida intressen vittnar slutligen skriften "Bygghus och kultur: en sammanfattning till Anders Diös' 85-årsdag" (1976).

Högrest och rak, med den själsliga spänsten och det starka temperamentet i behåll, var Nils August Flodén ständigt verksam ända tills sjukdomen hastigt bröt hans krafter. I oktober 1983 var han inledare vid den tredje lokalhistoriska sundsvallskonferensen på stiftsgården i Söråker. Vid en sammankomst på SCA:s huvudkontor i Sundsvall den 3 januari skisserade han, inrest med buss från Attmar med en stor resväska fylld av excerpter och manuskript, konturerna av tredje delen till "Sågverkspatronerna", ett arbete som uppfyllde honom in i det sista. Så sent som i februari utlovade han ett bidrag till detta medelpadsnummer av OKNYTT.

Nils August Flodén hade djupa rötter i norrländsk bondekultur och var en fin vårdare av svensk poesitradition. Han kunde på ett självupplevt sätt fånga det gamla mellannorrländska bondesamhällets villkor, t ex i "Bondevinter, En rapsodi" (i Svenska turistföreningens årsskrift 1939). Men han förmådde också skildra dynamiken och förändringen, när industrialismen slog igenom. Sin fädernegård förblev han trogen livet ut. I Algot Hellboms "Medelpad berättar. 1. Sant och diktat på dialekt" (1980) säger han på attmarsmål: "Forste åra bodde far å mor te rö-byggninga som ja bor ti å där ja ligg ti samma kammar som ja är född ti". Nils August Flodén fick inte än en gång uppleva islossningen på Marmen och vårens ankomst till den vackra attmarsbygden. En dikt av Nils August bör få avsluta dessa minnesord. Den är hämtad ur samlingen "Vid högtidliga tillfällen" (1942).

En gammal'n gål.

Ja tyttjer sôm ja sir en gammal'n gål
långt långt borti tin, långt långt baki vala.
då live va enkelt å tian var håll.
A ha är sôm om hörde ja väggan tala
besynnerlitt rent på e eget'e mål.

Ha är sôm ja ginge på samma grönn
där släkta har byggt i gångne dagar
å sôtte å vilt i trägårslönn
å slete å gnott inna hemfalles hagar.
Ha är sôm ti korka e högtidliga stónn.

Ja går milla gråe och röe hus
å tåntjer på hä som ha vöre å före.
A sôminarn är härilin å nätta är ljus.
Ja kan rakt bli stå'nes stille å høre
va väggan säg sôm e unnerlitt'e sus.

Dôm är timre å tardd för länje sann
tå grove å koige förestöcker,
som har stått däri skojen, rak å gränn.
Kan du känne å høre, hör ha drar å löcker
från dä gamles å gångnes tyste länn?

Hänn har dôm lava i långe len,
sôm byggt å bott i de gamle husa.
Hänn har dôm vilt sine trötte ben,
hänn har en del söve tå se rusa.
Å hänn har dôm kvälle en åtter en.

Dôm fragde sällan va live gett.
Ha var bara sôm ha skulle väre,
ôm ha gedde hålår å slit å svett.
Ha var bara ti ta sine bôler å bära
just öcke ha nu var kallt eller hett.

Har vi tänkt ändå nan inken gång
på va döm är val, de gamle gálan?
Döm ha hatt en levne, som är verkelitt lang.
Ha är döm som är liksom minnesválan,
där slákta ska sjonge sin vackreste sång.

Ha ar ti döm vi ska känne de bann,
sóm binn oss mä slákta á bygda á jola.
Ha är döm vi ska akte de meste vi kan
i gärningen á inte bara i ola —
hä gáll dag á mag, hä gáll hu á han.

Ja tyttjer sóm ja sir en gammal'n gál,
ja tyttjer som ja hörer väggan tala
på äkta, reneste attmarsmål,
Ha är den vackreste gál i vala
Ha är din á min, ha är voran gál .

TRE ÅR MED AFFAS, LOKALHISTORISKT FORSKNINGSPÅRBEDE OM SUNDSVALLS-
BYGDEN
AV BRITT-INGER PURANEN

AFFAS, Arbetsgruppen för forskning angående Sundsvallsområdet, bildades vid den första lokalhistoriska Söråkerskonferensen i april 1981. AFFAS är ett samarbetsorgan som verkar för kontakter och informationsspridning bland olika intressenter för bygdens historia, såväl enskilda som föreningar och myndigheter.

Till en början ingick representanter för Sundsvalls kommunarkiv, Sundsvalls museum, Sundsvalls skolkontor, Högskolan i Sundsvall/Härnösand samt Sundsvalls bibliotek och Demografiska databasen. Föreningslivets representant är tillika ordförande. Senare har gruppen utvidgats med representanter för SVAR (Svensk arkivinformation), My-projektet (Mångmedia i V-län), Folkrorelsernas arkiv, Fornminnesföreningen/Medelpads hembygdsförbund (samma representant) samt SCA (Svenska Cellulosa ab).

Arbetet bedrivs inom ramen för de föreningar och myndigheter som deltagarna representerar. Målet är att stödja den lokalhistoriska forskningen om Sundsvallsbygden genom att verka för:

- ett bättre nyttjande av de resurser som vi tillsammans har
- att förvalta och föra vidare den kunskap som finns till framtida användare
- att stimulera till nyfikenhet och initiativ

Vid den första Söråkerskonferensen uttrycktes farhågor över att AFFAS-arbetet skulle stelna i sina former och kanske slukas upp av de stora organisationer som deltar och att de motsättningar som tidvis råder mellan befintliga organisationer skulle försvåra arbetet. Ingen av dessa farhågor har besannats, kanske beroende på att arbetsformer och innehåll varit genuint samarbetsinriktade. Arbetet bedrivs "av hjärtan och inte byråkrater" för att citera rektor Ola Román vid Högskolan i Sundsvall/Härnösand. Det finns en risk att arbeten av det här slaget blir det första man nödgas sätta på undantag när dygnets timmar inte riktigt vill räcka till. Därför valde man från AFFAS sida redan från början att inte gå ut till allmänheten och lova för mycket. Trots denna försiktiga attityd kan man idag, i ljuset av tre års arbete, konstatera att osedvanligt mycket har blivit uträttat.

Arbetet har dels bestått i inbördes informationsförmedling representanterna emellan, dels utåtriktad verksamhet orienterad mot skolor, universitet och en lokalhistoriskt intresserad allmänhet.

Det som kanske märkts mest utåt har varit de årligen återkommande Söråkerskonferenserna, där lokalhistoriska entusiaster i bygden tillsammans med forskare från lärdomssätena Uppsala och Umeå diskuterat Sundsvallsbygdens historia från en mängd aspekter. Konferenserna har haft olika teman och delvis vänt sig till olika grupper.

Vid den första Söråkerskonferensen var avsikten att skapa en dialog mellan olika myndighetspersoner och forskare inom Sundsvallsområdet. Vid den andra Söråkerskonferensen var hembygdsrörelsens representanter det dominerande inslaget. Vid den tredje konferensen var forskare från den nybildade UFOS-gruppen, d v s "Umeå forskar om Sundsvall" och enskilda vetenskapsmän från andra universitet inbjudna att förmedla forskningsresultat och diskutera den framtida Sundsvallsforskningens inriktning. Konferenserna har erbjudit unika möjligheter att orientera sig om den Sundsvallsforskning som pågår och planeras. Deltagarna har också erbjudits möjlighet att via nya tekniska hjälpmedel - mikrofiche, comfiche, terminaler och pappersutskrifter av olika källor - ta ett steg in i historien via nya medier. Konferenserna har varit uppskattade och fyllt ett informations- och kontaktbehov som varit stort.

AFFAS har också deltagit i andra större arrangemang som t ex Genealogiska föreningens 50-årsjubileum som firades med en rad arrangemang inom Sundsvallsområdet. Man har också deltagit i föredrags- och utställningsverksamheter, t ex kring databasens utställning "Lagt på minnet" och Tuna möte i oktober 1983. Vid Tuna möte arrangerades bl a föredragsaftnar och släktforskning på bygdens källor. Hembygdsföreningen och kyrkan bidrog till att mötet fick en stark lokal genklang. Under högmässan på den avslutande söndagen hölls en predikan av Egil Johansson efter mönster från 1820-talets Tuna. Intresset var så stort att åhörarna fyllde kyrkan till sista plats. Under kommande höst planeras ett motsvarande "Indals möte". Samtidigt planeras i skolkontorets regi en "Humanistisk vecka" till slutet av oktober i år.

AFFAS-gruppen har träffats kontinuerligt. Mötena har varit ett viktigt led i informationsarbetet, dels mellan de organisationer som ingår, dels genom att forskare och projekt inbjudits att delta.

Det har medfört att AFFAS tagit aktiv del i och varit rådgivande i frågor som gäller Sundsvallsbygdens historia. Låt oss ta några exempel:

Under hösten 1981 aktualiserades frågan om hembygdsföreningarnas aktiviteter. Kunde de olika verksamheterna på något vis samordnas så att det skapades bättre kännedom om vad som försiggick i föreningarna? En enkät sändes till samtliga Medelpads hembygdsföreningar, sammanlagt 17 till antalet. På basis av de inkomna svaren arrangerades sedan II Söråkerskonferensen.

Under samma höst drogs tre originella projekt igång. Det var skolprojektet (MIS, d v s Människan i samhällsomvandlingen), Högskolans SITTIS-projekt (Samhället i tidningen- tidningen i samhället) och SVAR. Projektens utveckling har på nära håll följts genom de rapporter och diskussioner som förts inom AFFAS-gruppen. I ett känsligt skede i förhandlingarna kring SVAR-organisationen, våren 1983, kunde AFFAS tillsammans med Umeå universitet och Högskolan i Sundsvall/Härnösand kraftfullt verka för att denna forskarresurs skulle kvarstanna i Norrland.

Arbetet med ett forskningsprogram för Sundsvallsbygden har löpt som en röd tråd genom verksamheten. Sedan UFOS-gruppen bildades i Umeå har diskussionerna försiggått i en dialog med Umeå-forskarna. Dessa inbjöds också till en rundtur i Sundsvallsområdet hösten 82, för att skapa de personliga kontakter som är av så stor vikt vid verksamheter av det här slaget.

Arbete med arkivförteckningar, fotosamlingar och stöd till publicering har också varit återkommande punkter. AFFAS har här verkat initierande och förmedlande, med goda resultat som följd. Frågan om lokaler för museum, bibliotek och kommunarkiv var återkommande till dess beslutet om Magasinsbyggnaderna togs och en planlösning fastslagits.

Bland de forskare som deltagit i AFFAS-mötena kan nämnas kulturgeografen Bob Ostergren från Wisconsin University som utfört en studie över boendeförhållandena i 1800-talets Tuna, historikern Ken Lockridge från Ann Arbor, Michigan som studerat fertilitetsmönstren på prosterinivå, konstvetaren Rolf Näslund som forskar på boende och bebyggelse i Medelpad, historikern L-G Tedebrand som skrivit en monografi om Selångersbygden och som leder ett projekt om folkhälsans utveckling i Sundsvallsområdet samt pedagogerna och historikerna Ulla Johansson, Christina Florin, Ingeborg Moqvist och Bengt Grensjö som

startat ett projekt kring skollivet i Skönsbygd. Naturligtvis ger denna uppräknig inte rättvisa åt alla intressanta aktiviteter som ägt rum inom AFFAS-arbetet de gångna åren. Nästa steg i utvecklingen blir att starta en opretentiös skrift "Sundsvallsbygd" för att göra det möjligt att sprida lokalhistorisk kunskap till fler människor.

Ambitionen har varit att arbeta utan de sedvanliga "byråkratiska" arrangemang som så ofta följer med gruppbildningar av det här slaget. Det har medfört att de ekonomiska villkoren varit knappa. Olika institutioner och föreningar som Högskolan, Umeå universitet, databasen, museet osv har genom en generös inställning gjort det möjligt att genomföra arbetet på det sätt och med de intentioner som kommit att benämnas "AFFAS-andan". Ett arbete präglat av glädje och engagemang.

Jan-Bertil Schnell, Sundsvalls museums förre chef, betydde oerhört mycket för AFFAS-arbetet. Låt oss avslutningsvis citera honom ur ett anförande från den andra Söråkerskonferensen:

Det är helheten som är det viktiga och för att nå den duger det inte att streta åt olika håll. Därför är vårt arbete inom AFFAS så väsentligt. Det ger en gemensam bas för oss att verka utifrån, samtidigt som var och en arbetar fullt fritt med sin forskning utifrån sina premisser.

RECENSIONER - ANMÄLNINGAR

LITTERATUR MED NORRLÄNSK ANKNYTNING - ETT AXPLOCK¹
AV LARS-ERIK EDLUND

Ett gott bidrag till den norrländska humanistiska forskningen lämnar oss Hans Sundström i boken *Ogräs i odlingshistoriens tjänst. Paleo-ekologiska forskningsmetoder och -resultat från Norra Bottenviksområdet* (Luleå 1983. ISBN 91-85336-28-9. ISSN 0281-0735), utkommen som nr 2 i Norrbottens museums skriftserie Bothnica. Utgivningen är en samproduktion mellan museet i Luleå och Norra Finlands Historiska Samfund och dess publikation Faravid. Hans Sundström är född norrbottning men sedan en lång tid verksam som bebyggelsehistoriker i Lund. Han har arbetat i forskningsgruppen för Tornedalens äldre historia, en forskningsgrupp som presenterat åtskilliga intressanta resultat. En av hans forskarkollegor, Jouko Vahtola, utgav för några år sedan ett omfattande ortnamnsarbete (563 sidor) med titeln *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen syntynimistöieteellinen ja historiallinen tutkimus/Uppkomsten av bebyggelsen i Torne och Kemi älvdalar*. En namnvetenskaplig och historisk undersökning, *Studia Historica Septentrionalis 3*. Rovaniemi 1980/, där bl.a. med hjälp av ett stort ortnamnsmaterial - ca 90 000 namn - de två älvdalarnas förhistoria ges ny belysning. En sammanfattning av vissa tankar ger Vahtola i sitt symposieföredrag *De finska ortnamnen i Nord-Scandinavien och deras nyttjande som historisk källa* (Nord-Scandinavien historia i tvärvetenskaplig belysning, *Acta Universitatis Umensis 24*, Umeå 1980). Vahtola kompletterar med sina undersökningar på ett värdefullt sätt Sundströms.

Sundström ger i *Ogräs* ... goda beskrivningar av hur man med hjälp av skilda naturvetenskapliga metoder (datering med hjälp av radioaktivt kol, pollenanalys, analys av årsvarviga sediment, analys av trädens årsringar) kan göra bebyggelsehistoriska dateringar. För varje metod presenteras undersökningsmaterialet, metoden och felkällorna. Författaren tar hjälp av illustrationer från den litteratur han utnyttjat, som t.ex. när han i avsnittet om trädens årsringar visar vad som menas med "crossdating":

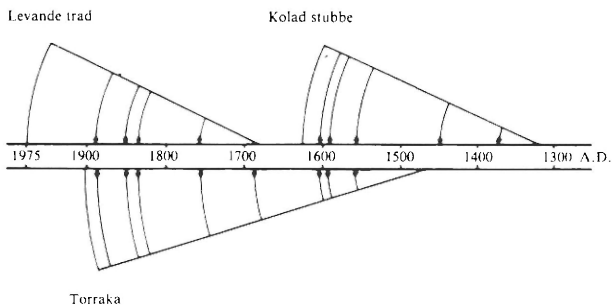

Fig 43. Exempel på "crossdating" genom en kombination av prover från levande och döda träd samt brandskador å dessa. Svarta punkter på tidsaxeln markerar brandår. (ur Zackrisson, *Metoder*, s. 25).

¹ Artikelns kom av utrymmesskäl inte med i förra numret av *Oknytt* (3-4/1983).

Med goda tabeller sammanfattas resultaten, och detta gör boken till en ytterligt användbar handbok för historieforskaren med ett nordligt svensk-finskt undersökningsområde. Så här ser t.ex. resultatssammanfattningen i avsnittet om pollenanalys (södra delen av undersökningsområdet) ut:

LOKAL: *Norra Angermanland*
Södra Västerbotten (nedre delen av Umeåsdal)

<i>Tid</i>	<i>Kulturlandskapsutveckling</i>	<i>Indikation</i>
mellan-neolitikum	Kortvarigt åkerbruk med viss sädesodling	Förekomst av cerealia (sädspollen)
800 f kr	Varaktigt mänskligt inflytande på kulturlandskapet.	Förändring av skogspollensammansättningen.
fr o m 700 f ki	Klara indikationer på åkerbruk. Öppna tält och bebyggelse	Sädes- och ograspollen. Även andra kulturindikatorer.
400 f kr--500 e kr	Spar av mänsklig verksamhet i form boskapskötsel eller åkerbruk avtar eller upphör. Igenväxningskede.	Kulturpollen, cerealia och ogras avtar. Skogspollen tilltar liksom "vilda växter"-pollen.
fr o m 500 e kr	En kraftig initial och varaktig öppning av kulturlandskapet. Sädesodling och odling av hampa. Jordbruksmetoder med en kombination av boskapskötsel och åkerbruk. Åkermarken utvidgas men framförallt tilltar beteslandskapet. Större delen av kulturmarken använd till bete.	Skogspollen avtar. Sädes- och cannabis-pollen tilltar kraftigt. Gras o likn pollen ökar markant.
vikingatid (800—1100)	En verklig expansiv fas av den närmast ovan beskrivna ökade odlingsintensiteten.	Kulturpollen (se ovan) ökar explosionsartat.
1300—1500 senmedeltid	En avmatning av den agrara aktiviteten. Detta gäller även betningen. Här områdets sandiga jordar överutnyttjats, så att bönderna flyttat betningen långt från byn, varför ej denna aktivitet kan avlasas i pollendiagrammen från aktuella provlokaler?	Nedgång i pollenkurvorna i motsvarande grad som man tidigare kunnat avlasa ökningsar.
<i>Felkallor:</i>	Dateringen kan vara inexact och har för C ¹⁴ vanliga felmarginaler dvs beträffande dateringarna för medeltiden kan de forskjutas + - 100 år cirka. För äldre tidsperioder blir felmarginalerna större. De blir dock i detta sammanhang ointressanta eftersom resultaten även med hänsyn till felmarginalerna avviker så markant mot tidigare forsknings uppfattning. Låg ariell representativitet. De ovan refererade undersökningarna representerar en yta med ca 2 mils radie. Å andra sidan har flera olika provlokaler använts varvid analyserna gett liktydiga resultat.	
<i>Status:</i>	Odlingslandskapet har öppnats långt tidigare än man förr antagit. Fr o m Vendelid sker en initial, varaktig öppning av kulturlandskapet. Sädesodlingen ökar under hela perioden fram till ca 1300. Odling av hampa förekommer. Det mest framträdande draget i kulturlandskapet är dock det ständigt tillväxande beteslandskapet. Fr o m 1300 synes i varje fall på provlokalerna en stagnation av den agrara aktiviteten ha ägt rum.	

Totalt sett gör boken ett mycket gediget intryck; den kommer säkert att bli en viktig utgångspunkt för varje lekman med intresse för dateringsfrågor, och även en vägledning för historieforskare i den stora naturvetenskapliga litteraturen på området. En samordnad litteraturlista skulle ytterligare ha berikat arbetet: som det nu blivit, att litteraturen presenteras nederst på sidorna i noter, får man ingen riktigt klar uppfattning om vad som är centralt och vad som är mera perifert. Både författaren och Bothnicaredaktören är att gratulera till en nyttig och vacker bok.

Sven Hartelius heter en lokalforskare i Sundsvall, som, sedan han pensionerades för några år sedan, flitigt arbetat med att

beskriva ett sydångermanländskt kustområde och dess näringar. Detta arbete har resulterat i *Skarpe Udds Fiskelagare. Fisket och livet i ett samhälle vid Ångermanlands södra kust fram till 1960* (Sundsvall 1982. ISBN 91-86512-00-5). Det aktuella området är Barsvikens och Malvikens fiskelägen i Häggdångers socken. Fiskelägena upphörde att existera på 50-talet (från 1980 finns dock åter ett par yrkesfiskare i Barsviken). Författaren har i sin beskrivning öst kunskaper både ur äldre skriftliga källor och den muntliga berättartraditionen. Bland de otryckta äldre källor författaren utnyttjat märks särskilt fogdebrev, mantalslängder, domböcker samt handlingar i privata arkiv och museiarkiv. Lantmäteriarxivets samlingar har också utnyttjats. Kvinnans roll i fiskarsamhället observeras, och författaren tvingas konstatera vad som var väntat, nämligen att kvinnan sällan nämns i äldre källor. Så mycket tacksammare är det då att som Hartelius gör lyfta fram det lilla som finns. Också i beskrivningen av strömmingsfisket - bokens längsta avsnitt, ca 100 sidor - , men även i kapitlen om sälfångsten, laxfisket och torskfisket, kommer författarens stora sakkunskap fram. Handlingarnas och berättarnas ord återges ordagrant, något som med tacksamhet registreras, liksom att författaren uppger varifrån uppgifterna hämtats. Med sin bok har Hartelius värdefullt bidragit till vår kännedom om den bortdöende fiskarkulturen efter norrlandskusten.

Jubileumsutgåvan *Skags kapell - Kapellet med gäddstören*. Text, bild & form: Gunnar Erkner är ett tunt häfte (12 sidor) som har sin styrka i Erknars illustrationer. Hans teckningar återger nämligen med viss underfundighet det aktuella nordångermanländska kapellets säregna utsmyckning, bl.a. gäddstören.

Ingeborg Nordin Hennel, som skrivit sin doktorsavhandling om Höqbergs Den stora Vreden, fylleriboken *Dömd och glömd. En studie i Alfhild Agrells liv och dikt* (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 38; Umeå 1981. ISBN 91-7174-072-4), ett annat författarskap, denna gång ett okänt sådant, med innehåll. Alfhild Agrell (1849-1923) tillbringade bl.a. sina barn- och ungdomsår i Härnösand, och hennes folklivsskildringar - vilka främst utspelas på norrländskt område - bygger i hög grad på självsyn. Dessa berättelser är många gånger etnologiska rapporter, men enligt Nordin Hennel visar de inte sällan psykologiska brister i sin gestaltning. Agrells folklivsberättelser är ingen huvudsak i Nordin Hennels monografi - istället fokuseras den författande kvinnans situation och Agrells kvinnobild - men det framskyftar i alla fall att det finns material nog att monografiskt behandla också folklivsberättelserna, då väl med en komparativ aspekt lagd på genren. En sådan monografi skulle välkomnas både av litteraturvetare, språkforskare och etnologer. Av Nordin Hennels framställning förstår man att Agrell som i flera böcker valt att tala genom den litet dumma och vimsiga Lovisa Petterqvist (i böckerna I Stockholm 1892 och Hemma i Jockmock 1896) därmed kunnat göra sina ställningstaganden mera direkt och utan omsvep. Det finns alltså all anledning att minnas Alfhild Agrells insatser i svensk litteratur.

Bertil Flemströms *Ortnamnen i Jämtlands län. Del 6: Ragunda kommun. Bebyggelsenamn*. (Uppsala 1983. ISBN 91-85452-05-X) ingår i serien Sveriges Ortnamn (Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala Serie A). Bertil Flemström är den främste kännaren av de mellannorrländska ortnamnen, och detta stora kunnande kommer väl till användning när de territoriella namnen i östra Jämtland

"Lovisa Petterqvist"

(Alfhild Agrell)

Den talangfulla författarinnan till

"I Stockholm" och **"Hemma i Jockmock"**.

Ur Budkafflen 1896

skall behandlas. Här finns många kontroversiella härledningsproblem att ta ställning till. Argumenteringen kring sockennamnet *Ragunda*:s etymologi innehåller många led, men det är fullt klart att författarens sätt att se sockennamnet — som en sammansättning ⁺*Rafu-und* (till ett ånamn ⁺*Rafa*), bildat till en ordstam (som bl.a. reflekteras i ordet *rävel*) med betydelsen 'remsa, något långsmalt' och syftande på Ragundasjöns nordvästra långsmala del — är en fullt framkomlig väg. En del etymologier har författaren tidigare framlagt, som t.ex. den övertygande härledningen av *Ammer*, med en antagen urnordisk form ⁺*ambrō* -, formellt svarande till grekiskans *ἄμβρος* (som har betydelserna 'häftigt regn, skur, ström, vattensvall'). Bakgrunden till namngivningen skulle vara Ammersåns välkända egenskap att vid snösmältning och regn stiga med ibland det

40-dubbla. — Som alltid i sådana här utgåvor finns det namntolkningar, varemot man kunde rikta gensagor. Sådana diskuterbara namntolkningar är dock ovanligt få i denna utgåva. På flera ställen förstår man att författaren haft starka skäl att avvisa en sammanställning, men argumentationen skulle nog ha kunnat göras utförligare. När under namnet *Hammaren* (s.34) bydelsnamnet *Rävanäset* diskuteras skulle det ha varit tacknämligt om Flemström förklarar på vilka grunder Gösta Buchts sammanställning av sockennamnet *Ragunda* och bydelsnamnet är oantaglig.

Jag tror att framställningen nog också kunde ha större utförlighet rent allmänt, samt på att de många förkortningarna undvikits (t.ex. förkortningen *natn* för *naturnamn*). Men detta har naturligtvis ingenting med författarens slutsatser att göra. Det är ett mycket fint band av Sveriges Ortnamn som vi med Flemströms kan ställa in i bokhyllan.

Professorn i litteraturvetenskap vid Umeå universitet Magnus von Platen har gett ut en skrift med titeln *En landshövdingdotter i Umeå. Louise Munthes dagbok från 1860* (Umeå 1983. ISSN 0280-4379. ISBN 91-86356-02X). Boken ingår som volym 2 i serien Nordskandinavisk etnologi (dess första häfte var Alf Arvidssons Folklig vissång i Västerbotten, som kort anmäldes i Oknytt 3, 1982, nr 3-4 s. 66 f. av Arne Söderlind). Den unga landshövdingdotterns anteckningar visar tidens och miljöns värderingar, livsstil och vardagsliv. Den unga flickans värld är visserligen tonåringens, men speglar ändå väl småstadsmiljöns "rigida sociala relationsnät", för att tala med Phebe Fjellströms förord till volymen. Volymen har försetts med en originell och spirituellt inledning av von Platen, vilken även sörjt för det värdefulla personregistret.

Nyssnämnda Phebe Fjellström har varit engagerad också i Skytteanska samfundets nyttgivning *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m.* (Umeå 1983. ISBN 91-86438-01-8. ISSN 0560-2416). Fjellström har skrivit företalet - där prästrelationernas författare presenteras - och Israel Ruong efterskriften. Volymen (Skytteanska Samfundets Handlingar 27) är en nyttgivning av K. B. Wiklunds klassiska utgåva (1897-1909), som länge varit slutsåld och antikvariskt mycket eftertraktad. Att dessa källpublikationer nu blivit lätt-tillgängliga tackar man för. Fjellström gör på några sidor reda för vilka "författarna" är. Hon presenterar också den sannolikt av Henrik Lindbaum författade En Rimkrönika om lapparna (från början av 1700-talet), vilken ju med pregnanta penseldrag beskriver vad som antagits vara Lule lappmark och dess samekultur. De sex namngivna författarna — Samuel Edvardi Rheen, Olaus Graan, Johannes Jonae Tornaeus, Olaus Petri Niurenus, Nicolai Lundii Lappi och Gabriel Tuderus — representerar fem olika lappmarker, nämligen Ume, Pite, Lule, Torne och Kemi. Det är således vitt skilda traditionsmonster som möter i relationerna. Mera konstant är då förhållandet att de som skrivit alla varit präster och dessutom att fem av de sex varit prästsooner (undantaget var Samuel Rheen, vilkens far var lappfogden, birkarlen och borgmästaren Evert Eriksson). Det är självklart att denna klerikala bakgrund har satt sina spår i relationerna, i synnerhet som vi befinner oss tillbaka på ortodoxiens 1600-tal. Man måste ge akt på detta när man använder relationerna som källor. Israel Ruong framhåller i sin efterskrift att man för att kunna göra dessa källor full rättvisa borde göra en ny granskning av handskrifterna (textkritiskt) och utarbeta "en detaljerad sakindex med en komparativ prövning av uppgifternas sanningsvärde samt en innehållsanalys"

(Efterskrift I-II). En sådan realindex kunde innehålla avdelningar som jakt och fiske, renskötsel och tamrenen, handarbete och hantverk, kosthåll, handel, välstånd och fattigdom, frieri, gifter, mål och familjeliv, barnafödelse, barnen och barnuppfostran, de dödas begravning, religion, folketro och vidskepelse, språket, teorier och idéer om samernas ursprung och omdömen om samerna. Ty om allt detta ger relationerna gott besked! Personligen tycker jag nog att också mycket enklare sakregister skulle ha fyllt en funktion i utgåvan och avsevärt höjt densammas användbarhet. (Den lärde 1700-talsekonomen Johan Fischerström lär ha sagt att en bok utan register är som ett magasin utan ljus. Men här får inte anmälan av boken stanna. A t t vi fått en nyttigåva med en god introduktion och ett användbart efterord är bara det storartat. Registerarbetet och de textkritiska granskningarna kan säkert forma sig till enskilda forskningsuppgifter, vilka i sinom tid kan utges i annat sammanhang.

När vi är inne på källutgåvor måste Algot Hellboms två stora volymer *Tingsprotokoll för Njurunda. 1. Ur Medelpads domböcker 1609-1672. och 2. Ur Medelpads domböcker 1673-1699.* (Det gamla Medelpad Nr 12 och 13; Sundsvall 1982 och 1983. ISSN 0349-6384) nämnas. Det källmaterial som den flitige Hellbom här framlägger är av primärt värde inte bara för den medelpadske lokalforskaren utan också både för rättshistoriker och språkforskare. Värdet höjs betydligt genom de utförliga register över ord och platser samt över sakförhållanden, som Hellbom utarbetat. Man får i sakregistren en snabb och också yttlig bild av 1600-talets brottsstatistik i en mellannorrländsk socken. Bland viktigare brottsrubriceringar märks tjuvfiske, häststölder och "åverkan" (på skog, mark, redskap m.m.). Mera kuriösa kunde de förhandlingar som rör utslungade okvädinsord tyckas vara — men också dessa ger in nuce en god inblick i tidens tankevärld och föreställningar. Hellboms arbete infogar sig i en gammal god tradition av domboksutgåvor med föregångare som Upländska domböcker utgivna av Kunql. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala (med utgivare som Nils Edling, Olof Svenonius och Walter Ljusterdal) och Östra härads i Njudung dombok 1602-1605 (utgiven genom Nils Edling och Gunnar Pellijeff). Men vi har ändå alltför få utgåvor av denna typ. Algot Hellboms utgåvor är goda föredömen för en fortsatt satsning på sådan utgivningsverksamhet.

Imponerande är också den av Wolter Ehn sammanställda volymen *Byordningar från Mälardalen. Stockholms, Södermanlands, Uppsala och Västmanlands län.* (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:16; Uppsala 1982. ISBN 91-85540-18-8. ISSN 0348-4483). Denna omfångsrika bok ger på de drygt 650 tättryckta sidorna en god inblick i hur man ville att det svenska bondesamhället skulle fungera. Utgivaren har utfört ett jättearbete bara med att sammanföra materialet från bibliotek, museer, häradsrättsarkiv, kyrkoarkiv, länsstyrelsearkiv, stadsarkiv och privata arkiv. På ca 40 sidor redovisas ett namn-, ord- och sakregister. — Att denna källutgåva blir av betydelse för den fortsatta forskningen om det svenska bondesamhället i en brytningstid är självklart, och som Bertil Ejder nämnt i sin anmälan i Arkiv för nordisk filologi 98, s. 243, finns här också material för skilda språkvetenskapliga undersökningar. Utgivaren har framlagt ett stort och viktigt källmaterial på ett mycket tillfredsställande sätt. Det har både han och Dialekt- och folkminnesarkivet stor heder av.

Vi lämnar nu de stora utgivningarna. En nyttig skrift är *Arkiv i Norrland*, som utges av Landsarkivet i Härnösand. I häfte 3, utgivet 1982 (Härnösand. ISBN 91-86138-24-3. ISSN 0348-7245), ger t.ex. Carl-Edvard Edvardsson en översikt över källmaterial rörande norra Ångermanland vid Landsarkivet i Härnösand. Insiktsfull är också Bergljot Krohn Buchts artikel om det Sidnerska arkivet.

I *Västerbottens norra fornminnesförenings Meddelande* nr XLIV, utgivet 1982 (ISSN 0349-1803), har man samlats kring det för skelleftebygden självklara temat, Skellefteå Museum 100 år. Peter Gustafsson ger en översikt över museets verksamhet i skelleftebygden under det gångna seklet. Volymens längsta artikel är Margareta Granmarks om Nyborg kaptens - sekond majorsboställe Skellefteå kompani. Denna framställning illustreras med en mängd typtryckningar, men också med gamla kartor. I ett avslutande avsnitt om verksamheten vid museet under det gångna året registrerar jag med intresse det fynd av en s.k. Bierhahn (tappkran), som gjorts i det fornvårdade komplexet Bure Kloster. Tappkranen har inte daterats, men man har gjort liknande fynd i medeltida komplex i Skåne meddelas det.

Skelleftebygdens släktforskare (Skellefte museum) ger ut ett litet medlemsblad *Foten*. Bladet är redigerat av Stig-Henrik Viklund och Gunvor Viklund. Det fyller utan tvivel en viktig funktion som publiceringsorgan för områdets släktforskare.

Liknande är förhållandet med medlemsbladet från *Föreningen Norra Ångermanlands Hembygdsforskare*. Skilda typer av källmaterial presenteras till praktisk vägledning för lokalforskningen. Dessutom finns smärre artiklar i varje nummer. I det senaste numret skriver t.ex. gidesonen Kjell Norenius en liten artikel om bouppteckningar, som innehåller åtskilliga intressanta iakttagelser. Den lilla stencilskriften redigeras av Erik A. Nylander.

Den sistnämnde redigerar också *Själavad. Meddelande från Själavads Hembygdsförening*. 1982 kom detta medlemsblad med sin fyrtiosjunde årgång. Ett prov på dialekten i området liksom på en sakbeskrivning av tjärbränning presenteras under rubriken "Tjärbränninga på hemböggsgårn i Björna, sömmarn 1980". Det är Valdemar Persson som berättat för Anders Nordström. Att återge berättelser om arbetsliv och folksed på bygdemålet är lovvärt och ger dessutom berättelserna extra kryddning. Sådana initiativ borde oftare tas i den här typen av publikationer.

1983 såg något så ovanligt som en norrländsk kulturtidskrift dagens ljus. Det var antikvariatsbokhandlaren i Umeå Roger Jacobsson och dennes förlag Två Förläggare Bokförlag, som då började ge ut *Thule* (Umeå; ISSN 0280-8692). Thules målsättning är enligt första häftets förord att söka spegla norrländskt liv och norrländsk kultur ur ett historiskt perspektiv, liksom att ge en bild av dagens kulturliv. Tidskriftens hitintills utkomna häften har innehållit artiklar, essäer och reportage om litteratur, idé- och kulturhistoria, konst, musik, språk, etnologi m.m. Plats har också lämnats för ny prosa och ny lyrik, samt för ett urval äldre norrländska författares verk. En recensionsavdelning ingår också i varje häfte. Efter att ha läst hittillsutkomna häften kan man bara konstatera att de höga förväntningarna infräts på ett utomordentligt sätt: *Thule* är en norrländsk kulturtidskrift att räkna med. Tidskriftens sakartiklar har hållit en hög klass - med författarnamn som Gunnar Brusewitz, Wilhelm Fischer och Bengt Petterson vore knappast något annat att vänta -, medan de litterära alstren som publicerats har en mera skiftande kvalitet. Vi vill i Oknyttts redaktion hälsa vår välredigerade kollega *Thule* välkommen i den norrländska presskören, och önska lycka till.

Tillsist skall för vår boksynte läsares kännedom meddelas att bibliografien *Gösta Bergs tryckta skrifter 1973-1983. Förteckning upprättad i anledning av 80-årsdagen den 31 juli 1983* (Stockholm 1983. ISBN 91-7108-221-2) utkommit. Det är Nordiska Museet som står som utgivare till denna fortsättning av Berg-bibliografien som kom 1973, och omfattade åren 1919-1973. Professor Berg har till sitt tidigare omfattande författarskap under det senaste decenniet lagt många artiklar, åtskilliga av intresse för norrlandsforskningen.

Med denna bibliografi — som på sitt sätt manar oss alla att bli flitiga skribenter — avslutas litteraturkrönikan denna gång. Jag hoppas att sällskapetets medlemmar skall fortsätta att sända oss skrifter för anmälan/recension i medlemsbladet. Det är en välgång att föra ut sin forskning till en bredare läsekrets.

Lars-Göran Tedebrand: *Selånger. En sockens historia*. Sundsvall 1983. 100 kr. Distribution: Selångers hembygdsförening c/o Måns Andersson, Nävsta 4085. 855 90 Sundsvall.

Tänk er att det finns forskare som när de skriver sin hemssockens historia börjar ca 6000 år f Kr och slutar på nyåret 1964. Det är vad Lars-Göran Tedebrand gör i sin nyutkomna sockenhistoria över Selånger i Medelpad. Boken är en mycket bred historisk skildring av en medelpadssockens utveckling. Av naturliga skäl ligger tyngdpunkten i boken på perioden efter Gustav Vasa. Men Tedebrand visar också att han behärskar Selångers tidigaste historia, där källmaterialet utgörs av arkeologiska och språkliga vittnesbörd. Redan under järnåldern kan man iakttä en tidig bebyggelse i byarna Nävsta-Hov-Kungsnäs, som genom sitt höglänta läge hade en strategisk position i förhållande till havet.

Det första skriftliga vittnesmålet om Selånger går tillbaka till ett pergamentsbrev från medeltiden. Brevet som är daterat den 7 mars 1314 säger att invånarna i Medelpad förbundit sig att betala den skatten S:t Olovgården, en skatt som avsåg att finansiera S:t Eriks kapell i Uppsala. Från Gustav Vasas tid och framåt är kungarna om Selångers socken mycket rikhaltigare. Man ser hur bebyggelsen expanderar kraftigt från 1570-talets början till mitten av 1600-talet. Men som på många andra håll i Sverige kom trettioåriga kriget att påverka befolkningsutvecklingen. Extraskatter och knektutskrivning, speciellt under 1620- och 1630-talen, fick svåra följder för selångersborna. På många gårdar möter vi ensamstående kvinnor. Deras män och söner har stupat på slagfälten i Europa eller dukat under i fältsjukan.

Med grundandet av Sundsvalls stad år 1621 på tidigare selångerjord kom en ny tid in i selångersbornas liv. Medelpadsbönderna i allmänhet välkomnade inte staden. Tvärtom. Motståndet var hårdnackat. Bönderna menade att grundandet av Sundsvall försämrade deras möjligheter att få avsättning för sina produkter. Medelpads läge mellan de äldre köpstäderna Härnösand och Hudiksvall hade inneburit att bönderna kunde dra nytta av konkurrensen mellan dessa städer. De kunde få bättre priser för sina varor. Sundsvalls betydelse för handeln i området kom att öka på bekostnad av Selånger. Men nya tider skulle komma och Sundsvall blev under 1700-talet en viktig del i Selångers kontakter med omvärlden.

Från mitten av 1700-talet fram till 1860 ökade befolkningen i Selånger från 636 till 1459 personer. Befolkningstillväxten var främst en följd av höga födelsetal. Det senare 1800-talet i Selånger präglades i likhet med vad som skedde på andra håll av industrisamhällets framväxt. Selångers läge i det mellannorrländska

sågverksdistriktet och närheten till Sundsvall kom att sätta sin prägel på bygdens utveckling. Under de femtio åren som följde efter 1860 ökade befolkningen med det dubbla från 1459 till 2849 personer, trots en ganska omfattande utvandring om man jämför med andra jordbrukssocknar i Västernorrlands län.

Under 1900-talet kom Selånger i allt högre utsträckning att förändras från bondebygd till att bli en förort till Sundsvall. Stadens tillväxt har under detta sekel satt sina spår i Selånger. De flesta som bor i Selånger arbetar i Sundsvall.

Tedebrands bok ger rikliga tillfällen att följa utvecklingen inom socknen under en mycket lång tid. Jag har tagit fasta på den befolkningsmässiga förändringen. Men den är bara en del i Selångers historia. Tedebrand ger oss en mängd intressanta insikter i den sociala, politiska och kulturella utvecklingen. Selångersboken är ett föredöme när det gäller att sätta in en enskild sockens utveckling i ett större samhälleligt sammanhang. Tedebrand nöjer sig inte med att relatera utvecklingen i Selånger till den omgivande bygden, länet och riket, utan han ger flera exempel på hur en liten norrländsk sockens historia kan ses i ljuset av en internationell historisk utveckling.

Tom Ericsson

En bok om byarnas förvandling.

Skellefteå stora kommun (74.000 inv) har nu kommit ut med den fjärde delen av kommunens historia. Årtalen för de tidigare utgåvorna är 1973, 1980 och 1982. Till dessa bör läggas Skellefteå stads-historik, utgiven 1945.

Att utge en "byarnas historia" för ett så ofantligt stort område som Skelleftebygden vore alltför mäktigt för en enskild författares forskare. Därför har begränsningar måst ske. Enligt förordet är det två sidor av samhällsutvecklingen som tas fram, den ena den tekniskt-samhällsekonomiska aspekten, den andra den socialt-kulturella. Vidare begränsas del 4 till tidsperioden 1930-1980. Den skelleftebo som tror sig i boken kunna återfinna sin egen bys historia får därför söka förgäves.

Författaren är rektor John Olofsson vid Medlefors folkhögskola, en småbrukarson från bygden, som väl känner sin hembygd, som väl upplevt urbanisering och bygd i förvandling.

Boken börjar med en snabb historisk resumé från de första människornas invandring för 8.000 år sedan, byarnas uppkomst, kyrkobyggande på 1300-talet och de första skriftliga urkunderna samt teorier om de sekundärinflyttandes ursprungsorter, varibland refereras Sven Ingemar Olofssons, Karl Fahlgrens och Ernst Westerlunds slutsatser att de inflyttande huvudsakligast kom från söder om Skelleftebygden belägna områden, Bygdeå, Umeå och Ångermanland. De långväga från Uppland, Hälsingland och Österbotten har varit få och ej lämnat några spår efter sig i ortnamn. Detta är noq en riktig slutsats och torde gälla analogt för den något tidigare nybyggartiden i norra Ångermanland och Umebygden.

En kulturkonflikt kan ha uppstått, när dessa nybyggare befolkar kustbården och då når kontakt med de ursprungliga, sannolikt kvarvarande fiskare-jägare, som flyttar och far där de finner sin näring i de stora skogarna och vid de fiskrika vattendragen.

Författaren går därefter snabbt över till att skildra hur ödemarcken koloniserades efter den stora ofreden. Fredsperioden efter 1721 och de västerbottniska bondhustrurnas höga fruktsamhet leder till en befolkningsökning, som i sin tur leder till nybyggande, vilket som regel innebär bybildningar. Denna nybyggartid gav inte mindre än 500 nya byar. Resumén ger inte utrymme till många rader om detta viktiga skede i bygdens historia, inga årtal, inga namn. Redan på sidan 14 börjar författaren med hushållningssällskapets verksamhet, krondikning, tegelslagning och ångsågar. Fortfarande under huvudkapitlet "Byarnas uppkomst" beskrivs emigrationen, byar och tätorter, befolkningsförskjutningarna landsbygd-tätort de senaste 40 åren.

"Arbete i 30-talets byar" är ett kapitel, som inrymmer en värdefull dokumentation av en tidsperiod, som hittills varit rätt styvmoderligt behandlad av såväl lokalhistoriker som museifolk. Skildringen ger sociologiska, etnologiska och inte minst ekonomiska insikter och är välgörande obemängd med tabeller, staplar, pyramider och schemata, som brukar förekomma, när någon forskningsinstitution är producent, och där de förekommer i den här boken, är de välgjorda och lättlästa, utan kvartiler, sampel och population och liknande fikonspråk för enkla saker. Därför kan förväntas att boken blir läst av det folk, som den beskriver, särskilt som den har många vältagna bilder från byarna och arbetslivet framtagna ur Skellefteå museums arkiv.

Familjen var en fungerande enhet. En ekonomisk grund, en egen gård, var eftersträvansvärd. Följande citat är träffande: "Varje gård eller hemman hade sin egen historia. Var det ett nybygge, var historien kort men självupplevd och intensiv. Var det ett äldre jordbruk, vittnade åkertegar och hus om det arbete som tidigare generationer utfört. Var det en släktgård blev den nya familjen förvaltare av ett viktigt kulturellt arv."

Givetvis har kyrkan, läseriet och luthergubbarna behandlats - men väl knarphändigt, eftersom 30-talet måste ha varit en blomstrings-tid för religiös verksamhet inom dåvarande landskommunen och sammanläggningsskommunerna. Hur många EFS-föreningar och bönhus finns det i Skellefteå kommun? Antagligen hundratals.

Den stora flyttningen är så mycket mer ingående behandlad, bl a med 36 befolkningspyramider!!

Den tekniska revolutionen på landsbygden och den nya tekniken i skogen får sin beskrivning liksom kommunikationerna. Avslutningsvis behandlas föreningsväsendet samt den andliga och kulturella odlingen.

Litteraturförteckningen är imponerande och utförlig och kan ge den läshungrige goda tips. Man kan dock fråga sig vad Harry Schein har på galejan att göra. Bokverket är tryckt på papper av högsta kvalitet, modern lay out, men den "trasiga" höger-marginalen har åtminstone recensenten svårt att uppskatta.

Tyko Lundkvist.

Erich Kasten: Kulturwandel bei den Samen. Eine ethnohistorische Untersuchung zum Kulturkontakt in Schwedisch-Lappland. Dietrich Reimar Verlag. Berlin 1983. 30 DM. ISBN 3-496-00753-2.

Kastens målsättning är att analysera kulturkontakter och kulturell förändring i det samiska samhället under en tusenårsperiod. Hans kulturbegrepp är vitt, men främst koncentrerar han sig på ekonomiska relationer i det område som numera är svenskt. När ett så gigantiskt komplex behandlas på 170 sidor kan man inte begära mer än en översikt och som sådan har Kastens bok många fördelar. Han är väl inläst på aktuell forskning och lyckas bra med att presentera de viktigaste resultaten i den omfattande litteraturen.

Boken bygger helt på litteraturstudier och bedömd från den utgångspunkten finns det all anledning att vara beivaten. Nu finns äntligen en bra översikt över även aktuell skandinavisk forskning om samiska frågor på tyska. Dessutom är boken skriven på en klar och lättläst tyska.

Handel och yttre påverkan spelar en huvudroll i Kastens bok. Han presenterar huvuddragen i samisk historia från den svärfångade forntiden via handelskontakter under senmedeltiden fram till den svenska statens administrativa och fiskala ingrepp från mitten av 1500-talet. Han diskuterar både den tidiga pälshandeln och övergången från en ekonomi baserad på jakt och fiske (med bara ett fåtal tamrenar), till rennomadismen där stora kött- och mjölkproducerande hjordar blir grunden för försörjningen från 1600-talet och framåt. Han behandlar också konsekvenser av kolonisation av nybyggare, av missionsverksamhet och senare förändringar i renskötselteknik.

Kastens bok har lagts fram som en doktorsavhandling vid Freie Universität i Västberlin. Därför har han målsättningen att ge mer än en översikt. Han vill också säga något mer generellt om villkoren för ekonomisk och kulturell förändring bland samerna. I ett sådant företag blir ett centralt problem att finna den rätta balansen mellan samhällets inre dynamik och yttre påverkan. Eftersom Kasten inte uttryckligen placerar in sin undersökning i någon teoretisk ram måste man söka sig fram till hans utgångspunkter under läsningen av boken. Man finner då att "kontakt" och handel får spela rollen av drivkrafter bakom praktiskt taget all förändring.

Denna betoning av handelns betydelse leder enligt min mening till att Kasten underskattar den ekonomiska organisationens interna dynamik och dess roll i förändringar. Även om man inte får underskatta de administrativa och merkantila inflytanden som samesamhället länge varit utsatt för tenderar Kasten att i allt för hög grad rikta blickarna mot handeln och i vissa fall väsentligt överskatta dess betydelse.

Låt mig ge ett exempel. Sedan de fåtaliga tamrenarnas fångst-samhälle avlösts av rennomadismen under 1600-talet följde en expansiv period för renskötseln under 100-150 år. Från slutet av 1700-talet och under särskilt första hälften av 1800-talet drabbas renskötseln av strukturella problem, som har gett upphov till konsistenta och empiriskt välgrundade teorier av Ørnulv Vorren och Tim Ingold. De menar att det fanns en motsättning i den traditionella renskötseln som gjorde att de individuella renägarnas strategier för att maximera sin nytta på längre sikt underminerade de ekonomiska villkoren för gruppen. Roger Kvist har för Lule lappmarks del visat hur svåra ekonomiska förhållanden medförde en kraftig emigration till norska kusten från slutet av 1700-talet och uppemot ett århundrade framåt.

Kasten menar å sin sida att handeln gav samerna så mycket silver att de kunde kompensera eventuella strukturella problem i renskötseln. Detta är en ren gissning byggd på några referenser till silverskatter och silverfynd. Men från mitten av 1500-talet och framåt har vi ett tämligen bra kameralt källmaterial till samisk historia på svenskt område och när man yttrar sig om de ekonomiska villkoren i samesamhället under denna tid räcker det inte med hänvisningar till enstaka silverföremål.

Kastens bok är en värdefull och grundlig översikt över aktuell forskning om samisk historia och kultur. Genom sin överbetoning av handeln som förklaringsfaktor blir dock de analytiska avsnitten i ensidigaste laget.

Hans-Olof Jonsson: Tjärnfolket. En bok om 165 år på Gudmundstjärn - ett självhushåll i Medelpad. Tryckeribolaget Sundsvall 1982.

Vad hände året 1778? Det är lätt att notera vad som fastnat på hävdens blad. Nordamerikanska frihetskriget rasade på tredje året. Ute i Europa bröt vad som kallats för Bayerska tronföljdskriget ut och Rousseau dog. Här hemma avled den nästan lika namnkunnige Linné, riksdagsbönderna klagade över nya påfund som kronobrännerier, medan Gustav III byggde operahus och omgav sig med ett allt mer utmanande hovliv. Fjärran från, och förmodligen okunnig om allt detta, fick 23-årige Olof Pärsson tillstånd av landshövding G.A. Falkengren på residenset i Sundsvall att slå sig ned som nybyggare vid Gudmundstjärn på Lonings kronoallmänning i Indals socken. Om Olof och hans efterkommande fram till det slutliga övergivandet 1944, sammanlagt fem generationer av strävsamt norrländskt bondeliv, har Dagbladsjournalisten och hembygdsforskaren Hans-Olof Jonsson, Micksäter, Indal, skrivit en kunnig, lågmäld och i hög grad läsvärd liten bok.

Som på andra håll i Norrland var befolkningstrycket mot de knappa odlingsutrymmena stort i Indal i slutet av 1700-talet. En del biförtjänster stod att få vid timmerflottningen, vid vattensågarna och snart också vid det 1794 anlagda Sulå järnbruk. Men främst delade man på hemmanen, anlade torp och nybyggen. Olof Pärsson blev inte ensam på kronoallmänningen; flera av de övriga nybyggarna höll emellertid ut endast kort tid. Med hjälp av auktionsprotokoll, bouppteckningar, brev, födorådskontrakt, fotografier och intervjuer får vi åskådligt följa den mödosamma utvecklingen från nybygge till bärkraftigt skogshemman med såg, smedja, kvarn, spånhyvel och vadmalsstamp. Förvånansvärt ålderdomliga brukningsmetoder och hemslöjdstraditioner levde länge kvar men kombinerades med många framsynta initiativ. Elektriskt ljus fick man aldrig och någon väg drogs inte fram till gården så länge som den var bebodd. Det är därför med viss rätt som Hans-Olof Jonsson kallar Gudmundstjärn för ett självhushåll. Helt oberoende av omvärlden var man dock inte. Ladugårdsprodukter avyttrades. Från skogen såldes kolved till järnbruksmilorna och man sågade och fick in en del likvida medel på bräder och bjälkar. För kontanterna inköptes kaffe, kryddor, snus, spik, olja och fotogen m.m. framme i Lonings by.

Yttre händelser kunde ibland med stor kraft träffa "tjärnfolket". Olof Pärssons äldste son, Jon, tecknade våren 1808 båtsmanskontrakt med bönderna i tredje roten i grannsocknen Liden. Inskriften i I:a Norrlands 2:a kompani dog han kort därefter i fältsjukan, dvs. i dysenteri. Den yngste sonen på Gudmundstjärn, Nils, som led av fallandesjuka, kom därför att överta gården 1831, när Olof Pärsson tog födoråd. Den familjegenealogi som Jonsson presenterar visar i övrigt att spädbarnsdödligheten var hög inom första och tredje generationen. Olof Pärsson och hans andra hustru, Sara Nilsson, förlorade 4 av sina 8 barn i späda ålder. Däremot nådde alla barn som föddes på 1900-talet vuxen ålder. Överlag var det så att om man överlevde spädbarnsåldern så hade man goda förutsättningar att bli ganska gammal. Olof Pärsson blev 84 år och hans efterföljare som hemmansägare 59 (sonen Nils), 83 och 80 år. Blev man allvarligt sjuk stod ingalunda endast huskurer till buds på det avlägsna hemmanet. Den sista bondmoran på Gudmundstjärn, Märta Eriksson, dog nittioårig 1967, trots att hon redan 1918 fått ena njuren bortopererad av doktor Kaiser i Härnösand, ett på sin tid betydande kirurgiskt ingrepp.

Den typ av gårdshistorik som Hans-Olof Jonsson presterat ger många tankeväckande perspektiv på den norrländska landsbygdens var-

dagsvillkor under de senaste 200 åren. När den siste bonden på Gudmundstjärn, Olof Pärssons sondotterson Nils Olof Eriksson, dog 1943 sålde arvingarna hemmanet till Indals kommun. Under några arrendatorsår på 1950- och 1960-talen ödelades gården nästan helt. Men idag är Gudmundstjärn byggnadsminnesförklarad och tack vare miljonsatsningar av Sundsvalls kommun, Arbetsmarknadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet har de många byggnaderna kunnat återställas i ursprungligt skick. Numera har också en väg dragits fram från Indals kyrka. Den som i sommar har vägarna förbi den även i övrigt så sevärd Indalstrakten bör inte missa ett besök vid Gudmundstjärn.

Lars-Göran Tedebrand.

Per H. Ramqvist: Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden. Archaeology and Environment 1. Umeå 1983.

Norrlands förhistoria är hitintills litet utforskad, därför är Per Ramqvists avhandling om Gene ett välkommet arbete. Avhandlingens dryga 200 sidor ger en komplett bild av de resultat som till dags dato framkommit vid den intressanta undersökning som pågått sedan 1977 i Gene, Själevads socken i nordöstra Ångermanland.

Författarens synpunkter på närvaron av "naturens lagar" inom arkeologin är välbehövliga och han lyckas att utifrån fynden och logiska resonemang bygga upp trovärdiga hypoteser. Gene representerar den första ordentligt genomförda gårdsundersökningen i Norrland. En liknande pågår förövrigt i Trogsta, Forsa socken i Hälsingland.

Vid den av Ramqvist utförda nya genomgången av fyndmaterialet från Högom, Selångers socken i Medelpad, har det visat sig att detta innehåller delar av smältdeglar och gjutformar. Även i Gene har det framkommit gjutformar. Dessa fynd är betydelsefulla pusselbitar i forskningen om problem med västligt respektive östligt inflytande.

Förekomsten av bronsgjutning på två så relativt marginella platser öppnar nya möjligheter vid diskussionerna om olika bronsers ursprung. Ramqvist är av den åsikten att bronsgjutning varit en relativt vanlig aktivitet under folkvandringstid. Han anser vidare att svärdet från Högom kan vara framställt i Högom. Dessa antaganden öppnar nya perspektiv. Gjutformarna i Gene och Högom kan enligt författaren nämligen ha använts för att framställa smycken som hittills har betraktats som framställda på Helgö. Om gjutverksamheten i Gene pekar mot att Gene skulle ha varit en centralgård tar författaren inte ställning till, men riktar uppmärksamheten mot denna fråga i sina nya frågeställningar i kapitel 9.

Huvuddelen av avhandlingen behandlar de sammanlagt nio huslämningar som framkommit på det ungefär 5000 m² stora område som hittills undersökts. Med yttersta noggrannhet redogörs för husens konstruktion och fynden därifrån. Som marginalnotering kan jag dock säga att rumsindelningen på figur 5:12 har en felaktig skala. Vidare kan en del av planerna ge ett plottrigt intryck.

Av dessa nio huslämningar hör åtta till äldre järnålder, medan det nionde, hus III, tillhör medeltid. En trolig förklaring till att de flesta husen saknar sin norra del kan vara att dessa blivit bortplöjda. Husens norra delar ligger också högst i terrängen, varför dessa troligen varit mest utsatta vid plöjning. Ser man på hus X som skyddats av stengrunden till det medeltida huset III, så är detta helt komplett. Hus VI var det enda som var

synligt före undersökningen. Den synliga hästskoformade jordbanken utgjorde resterna efter väggarna eller taket. Detta kan man ta som intäkt för att området där detta hus låg inte blivit plöjt, och det är förmodligen så att även de resterande sju äldre järnåldershusen haft spår efter väggar eller tak ovan jord, men att dessa som ovan nämnts, plöjts bort.

Samtliga åtta hus från äldre järnålder i Gene har varit byggda efter samma principer. Författaren benämner dem "flatmarkshus". Detta byggnadssätt dyker så till synes helt plötsligt upp under äldre järnålder. Ramqvist tillbakavisar, förmodligen med rätta. tanken på en kolonisation från centralare delar. Däremot kan han tänka sig att utvecklingen skett under inflytande från söder. Dessa kontakter har varit vittgående, som paralleller nämner författaren Vorbasse i Jylland. Här kunde man önska att Ramqvist även tagit upp paralleller i Sverige.

I figur 7:2 redogör författaren för bosättnings förmodade utveckling under tiden från ca 100 till 600 e.Kr. För att erhålla utbredningen av bebyggelsens åkermark, använder Ramqvist fyra kriterier. Åkermarken bestäms till ca tre hektar. Av gödseltillgången att döma antar författaren att den årliga odlingsytan uppgick till ca 1,5 hektar, medan den resterande ytan låg i träda. Genom att beräkna antalet boskap och skördeutfallet och jämföra detta med en befolkning motsvarande 10 vuxna, kommer Ramqvist fram till att lantbruket stod för ca 60 % av försörjningen. Siffran i sig verkar trolig, men beräkningarna innehåller många okända storheter. Man kan t.ex. fråga sig om det endast behövts 13 hektar äng för att samla in de nära 13 ton hö som författaren anser ha behövts för djuren under vintern.

Per Ramqvists avhandling öppnar många nya perspektiv, men visar också på de svårigheter som man ställs inför, då man ska analysera bebyggelserester från en gången tid. Speciellt intressanta är de nya frågeställningar som författaren ställt upp i kapitel 9. Dessa pekar framåt mot nya problem som förhoppningsvis den fortsatta undersökningen kommer att lösa. Bebyggelsearkeologi har till övervägande del hittills endast berört centralare delar av Sverige. Med Per Ramqvists avhandling har nu även Norrland kommit i blickpunkten.

Vilhelm Öhnegård

FRÅN LÄSEKRETSEN

FJÖLNIR - ARKEOLOGISKA FÖRENINGEN I UPPSALA

Hösten 1981 bildades en arkeologisk förening bland arkeologie studerande vid Uppsala universitet. Föreningen har dels en omfattande föreläsungsverksamhet - under 1983 hölls nio välbesökta seminarier - dels utger den medlemstidningen Fjölnir.

Hittills har åtta nummer av medlemstidningen utkommit, om tillsammans drygt 500 sidor. Den har samma format som OKNYTT, och är öppen för alla arkeologer. Även forskare från närliggande områden är välkomna.

Flera artiklar med norrländska ämnen kan redovisas. Örjan Hermodsson har utifrån Fornminnesinventeringen redogjort för fornlämningar vid Hälsingekusten, Anders Broberg har redovisat en preliminär rapport från grävningarna i Björka i Hälsingtuna. Vidare har Hans Christiansson och Kjell Knutsson berättat om "Bjurselet - gamla och nya experiment".

Medlemsavgiften för 1984 är 75 kronor. För detta får man tre nummer av medlemstidningen Fjölnir samt kallelser till föreläsningarna. Adress: Fjölnir, Inst. för arkeologi, särskilt nordeuropeisk, Gustavianum, 752 20 Uppsala. Pg 467 11 83 - 4.

Vilhelm Öhnegård

REDAKTIONELLT

KURT BOBERG 1921-1984

Den 1 februari 1984 avled redaktören vid Västerbottens-Kuriren Kurt Boberg. Han var vid sidan av sin journalistiska gärning en framstående och produktiv historieforskare. Det senare visade han i ett stort antal tidningsartiklar och ett flertal böcker. Hans forskargärning ägnades i första hand problem som knöt an till västerbottnisk historia. Två områden hade en särskilt stark dragningskraft, dels den västerbottniska sjöfarten, dels de indelta soldaternas i Västerbotten liv och öden. Den förra forskningen resulterade bland annat i två böcker "Vrak och sjöolyckor vid Västerbottens kust" och "Västerbottnisk skeppslista". Forskningen om de indelta soldaterna hade jag själv glädjen att närmare få ta del i när jag gav ut boken "Folket i försvaret", där Kurt bidrog med en uppsats om Lövångers kompani.

Kurt Bobergs forskning präglades av en stor nyfikenhet inför det okända. För dem som i likhet med honom var intresserade av lokalhistoriska problem var det alltid lika fascinerande att höra honom dela med sig av sitt stora kunnande. Få personer torde ha haft en sådan omfattande kännedom om västerbottnisk historia. Om man stod undrande inför någonting var han alltid beredd att berätta hur det var och hur det förhöll sig.

Hans stora människointresse kom i hög grad att prägla hans forskning. I den framträder de enskilda människoödena, antingen det var sjökaptenen, sjömannen eller den indelta soldaten, i sitt historiska sammanhang. Han hade en förmåga att kombinera berättandet med en strikt vetenskaplig hållning. Detta gjorde att hans artiklar och böcker vann en så stor publik. Hans sätt att levandegöra det historiskt förflutna gjorde att han ofta anlätades som föredragshållare i skilda sammanhang.

Kurt Bobergs journalistiska gärning och vetenskapliga forskning gjorde det närmast till en självklarhet vid Johan Nordlandersällskapet tillkomst att han skulle ingå i styrelsen. Han kom där att utgöra en betydelsefull länk mellan den akademiska forskningen och lokalforskarna. Hans bortgång innebär en stor förlust för Johan Nordlandersällskapet och den lokalhistoriska forskningen. Människan Kurt Boberg har lämnat oss, men hans forskargärning lever kvar.

Tom Ericsson

FRÅGOR

VAR FINNS ORDET *GAV*?

En sommar för mycket länge sen - det var 1938 - fick jag i uppdrag av docenten Delmar Olof Zetterholm i Uppsala att uppteckna allt jag kom över som rörde båtar och båtbygge i övre Vilhelmina.

Det var den gången jag blev bekant med Tora och Hans Hermansson i Stornäs. Av dem lärde jag mig då och senare mycket om och av Vilhelminamålet.

I en liten hög av ordlappar ligger nu framför mig en uppteckning från denna första gång vi träffades:

- Han vål it sä gav, sa Hans om en båt som var vid och öppen i fasonen.

Jag var alltför oerfaren 1938 för att närmare fästa mig vid detta adjektiv i dialekten. Men så småningom började jag fundera över det. Jag träffade på det - fastän glest belagt - i vissa ångermanländska bygdemål, t.ex. i Resele och i Arnäs och Trehörningsjö i säkra och pålitliga källor. Men för övrigt är det inte känt från nordiska folk-mål, med ett undantag: Ovanåker i sydvästra Hälsingland där det dock uppges betyda 'rak på skaftet'. Annars är betydelsen regelbundet 'vid, bred; gles; öppen' utom hos den ene upptecknaren i Resele som egendomligt nog i stället anger 'litet krum, om en krok'.

Kan det vara detta ord som ursprungligen utgjorde förleden i bynamnen *Gavik* i Nora i södra Ångermanland och *Gafsele* - numera trots bybornas protester officiellt stavat *Gavsele* - i södra Lappland?

Om Du känner detta ord från Din dialekt, så var snäll och skriv en rad med uppgift på ort, uttal och betydelse till

Karl-Hampus Dahlstedt
Kvarnstensvägen 12
902 50 Umeå

JOHAN NORDLANDER - SÄLLSKAPET

Johan Nordlander-sällskapet, grundat 1979, bär sitt namn efter nestorn inom norrländsk humanistisk forskning. Sällskapet har till uppgift att verka i Johan Nordlanders anda. Det skall främja kontakten mellan å ena sidan forskare av skilda slag och å andra sidan institutioner som universitet, arkiv, bibliotek och skolor. Sällskapet skall vidare bl a utge källskrifter till Norrlands historia, folkliga kultur och språk samt publicera undersökningar inom dessa ämnen. Sålunda utger sällskapet en skriftserie. Den första delen i serien innehåller en biografi över Johan Nordlander, en bibliografi över hans skrifter samt ett antal uppsatser av Nordlanders hand. Sammanställningen är gjord av Lars-Erik Edlund. I skriftserien har även utgetts ett nytryck av *Övre Norrlands bygdemål* av Karl-Hampus Dahlstedt och Per-Uno Ågren. Vidare har utgetts en tredje del med titeln *Norrlänningar förr och nu. Från järnålderns Genebor till Multrå myror*. 1982 utkom sällskapets fjärde skrift *Från Finnmarker och Ådalar. Mellannorrländsk kultur- och socialhistoria från sju sekler*. Sällskapet utger också ett medlemsblad OKNYTT som utkommer med två omfattningsrika dubbelnummer per år. Sällskapets nya medlemsbok heter: *Tre Kulturer*.

Medlemskap i sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften 50 kronor (insattes på postgirokonto nr 439 25 05 - 6). Ständigt medlemskap vinnas genom erläggande av en engångssumma om 500 kronor. Sällskapets medlemmar erhåller OKNYTT samt årsboken. Johan Nordlander-sällskapet sammanträder minst två gånger per år, vanligen i Umeå. Vidare anordnar sällskapet årligen föreläsningar på ett par norrländska orter utanför Umeå.

OKNYTT. Medlemsblad för Johan Nordlander-sällskapet.
ISSN 0349-1706